

Anne Tjerk Popkema (red. (2010))
 Fon jelde. Opstellen van D.J. Henstra over middel-
 eeus Frisia

Groningen: Barkhuis

Riemer Janssen (Groningen)

Op zes december 2010 werd in het Academiegebouw van de Rijks-universiteit Groningen de hier te bespreken bundel *Fon jelde. Opstellen van D.J. Henstra over middeleeuws Frisia*, hierna *Fon jelde* genoemd, gepresenteerd. Dr.drs. Dirk Jan Henstra (geb. 31 maart 1927) is van huis uit econoom en is zich na zijn pensionering bezig gaan houden met het bestuderen van de middeleeuwse geschiedenis van de Friese landen. Dit resulteerde in 2000 in het proefschrift *The Evolution of the Money Standard in Medieval Frisia. A Treatise on the History of the Systems of Money of Account in the Former Frisia (c.600 – c.1500)* waarmee hij aan de Rijksuniversiteit Groningen tot doctor in de Letteren promoveerde. Tien jaar later en vele publicaties verder verscheen *Fon jelde*, een bundel van achttien artikelen die Henstra het afgelopen decennium publiceerde. De artikelen werden in verschillende talen geschreven, behandelden wijd uiteenlopende thema's en verschenen in diverse tijdschriften. De bundel is samengesteld door frisist en vertaler drs. Anne Tjerk Popkema. De niet-Nederlandstalige artikelen zijn vertaald, deels door Popkema zelf, waardoor het een geheel Nederlandstalige bundel is geworden.

Fon jelde is een hardcover bundel. De talrijke illustraties, waarvan de herkomst volledig verantwoord is, zijn in kleur en in zwart-wit. De tekst is gedrukt in een goed leesbaar lettertype.

Wat tijdens het doorbladeren meteen opvalt, is de tekst in illustratie 1: 'Noord-Frisia' boven de Nederlandse Waddeneilanden moet zijn 'Midden-Frisia'. Dit is in het besproken exemplaar aangepast via een corrigendum, maar dankzij het gehanteerde concept van 'printing on demand' kunnen zulke en andere foutjes gemakkelijk hersteld worden. De duidelijk weergegeven kaarten, schema's, grafieken en uitgebreide appendices over bijvoorbeeld de muntsoorten en rekeneenheden gebruikt in het Fries-Groningse geldstelsel tot ca. 1500 (Appendix B), verhelderen de inhoudelijk soms complexe materie. Handig voor een breder gebruik is Appendix C,

een lijst van alle koningen over Frisia tot omstreeks 1500. De kleurenfoto's van de muntstukken, handschriften en andere objecten zijn ronduit schitterend en zeer gedetailleerd. Het merendeel van deze illustraties is afkomstig van het Groninger Museum en uit de persoonlijke collectie van Jan C. van der Wis, die in een drietal gevallen als coauteur ook inhoudelijk bijgedragen heeft aan de bundel. Veel van de foto's zijn van de hand van Martin de Leeuw, die vakwerk heeft afgeleverd.

Ondanks de prettige layout stoort het dat de tekst aan de rechtermarge de contouren van de afgebeelde muntstukken volgt, terwijl de tekst in dergelijke gevallen links is uitgelijnd, zoals te zien is op de tegenover elkaar liggende bladzijden 300 en 301. Dit geeft een verstoorde bladspiegel. Daar-tegenover moet gezegd dat het voor het oog prettig is dat het tekstblok als geheel is uitgevuld.

De naam van de bundel is ontleend aan een registerkopje uit fol. 99r van het zogenaamde Fivelgoër handschrift, waarvan dit folium als een soort van membrum disjectum de kaft siert. De Oudfriese titelwoorden *Fon jelde* zijn te vertalen als 'over geld', waarmee meteen duidelijk wordt waar dit werk over gaat.

Het is goed hier te melden dat ik niet onderlegd ben in numismatiek. Gelukkig begint *Fon jelde* met een beknopte weergave van Henstra's dissertatie. Dit is meteen het langste artikel geworden, en, voor wie net als ik niet geheel thuis is in de materie, ook een van de belangrijkste. Deze helder geschreven en uitgebreide samenvatting kon niet anders dan deze plaats in de bundel innemen; ze vormt de achtergrond bij de komende artikelen, en bereidt de lezer voor op de rest. Henstra belicht in dit en in het volgende artikel, dat gaat over geldbedragen in de Lex Frisionum, de sturing van de geldstandaard in Frisia door de vrije markt in plaats van door een lands-overheid. Henstra laat eveneens zien dat de afwezigheid van centraal gezag in Frisia gedurende de negende tot en met de dertiende eeuw weerspiegeld wordt in numismatische gegevens. Hij komt tot de 'verrassende' conclusie dat de waarde van de geldstandaard in middeleeuws Frisia vrij regelmatig evolueerde, mede onder invloed van een langzame en vrij gelijkmatige slijtage van de zilverwaarde van de rekeneenheid (p. 44). Dat een dergelijke stabiele ontwikkeling van het rekengeldsysteem aangetroffen wordt in een gebied zonder centraal gezag en voortdurend van buitenaf en binnenuit bedreigd, 'verrast' Henstra eveneens (p. 45). Ik vraag me echter af of dit alles werkelijk zo verrassend en uniek is. De economische en bestuurlijke omstandigheden van middeleeuws Frisia zijn in een aantal opzichten vergelijkbaar met die van IJsland tussen 972 en 1262. Het zou interessant zijn om naar economische en maatschappelijke parallellen tussen deze twee gebieden te kijken, en te onderzoeken of er zich vergelijkbare monetaire en numismatische verschijnselen hebben voorgedaan.

In het derde artikel, over het weergeld in de Friese landen, verwijst Henstra wel naar IJsland (pag. 72, vt. 4), in die zin dat het gebruik van en de omgang met weergeld min of meer hetzelfde was, omdat de Friese en de IJslandse

samenleving destijds niet veel van elkaar verschilden. Henstra ontwikkelde al in zijn dissertatie de zgn. 'weergeldhypothese'. Hij ontdekte bij toeval dat de norm voor de erfzoen bij doodslag van een 'vrije Fries' rond 790 na Chr. dezelfde was als de norm bij doodslag van een eigenerfde man in Oostergo 700 jaar later, namelijk ca. 1664 gr. zilver. Het weergeld werd uitgedrukt in een hoeveelheid land, vee, goederen of goud- of zilvergeld. Welk middel er normaal gesproken ook werd gebruikt, de hoeveelheid ervan die de standaardcompensatie in een normaal geval van doodslag of verwonding betrof, bleef in de loop der tijd stabiel. Henstra concludeert hieruit dat het idee van de economische waarde van een bepaalde hoeveelheid goud, zilver of ander compensatiemiddel irrelevant was. De stabiliteit over langere tijd van het normale weergeld uitgedrukt als een bepaalde hoeveelheid zilver (of goud), noemt hij de 'weergeldhypothese'. In de praktijk werd het weergeld overigens niet in een hoeveelheid zilver, maar in een geldeenheid uitgedrukt, welke nogal eens veranderde in soort en waarde en door verschuivende opvattingen over de maatschappelijke betekenis van het weergeld. De weergeldhypothese blijkt voor Henstra's studies een belangrijk hulpmiddel te zijn bij de historische reconstructie van het rekgeldstelsel en het inhoudelijk dateren van teksten. Daarmee is het ook een interessant instrument voor historici. Met behulp van deze hypothese laat Henstra in de twee volgende artikelen zien hoe de Zeventien Keuren (door Henstra de 'algemeen-Friese Keuren' genoemd) in de tijd te plaatsen zijn, waarbij hij met name de Vijftiende Keur belicht. Hij kijkt hiervoor in het vijfde artikel – onderdeel van een polemiek met J.R.G. Schuur in *It Beaken* – nader naar het begrip 'vrije Fries' [wat dat dan ook mag zijn (RJ)] en de historische context van de Vijftiende Keur.

Op de keper beschouwd laat Henstra in *Fon jelde* de volgende hoofdthema's de revue passeren: de ontwikkeling van regionale monetaire standaarden in middeleeuws Frisia en brondatering en de geschiedenis van het grafelijk gezag aan de hand van deze monetaire standaarden. Hij laat in het zesde tot en met het elfde artikel zien dat deze niet los van elkaar gezien kunnen worden, als hij de rol van de gravenhuizen in Frisia in de evolutie van de geldstandaard belicht. Gezien het feit dat enkele namen van graven en een koning (Koenraad III) op munten opduiken (p. xiv), zou het wel eens kunnen dat deze rol minder passief is dan algemeen verondersteld. Of verleenden zij slechts hun naam vanwege baten die het slaan van munten opleverde, als tegenprestatie voor het beschermen van munters in hun steenhuisen? Zo leert de lezer dat een monetaire blik op de geschiedenis van de grafelijkheid in de Friese landen vruchtbaar kan zijn. Vooral de Brunonen (de vorsten van Brunswijk) hebben Henstra's interesse, aangezien hij maar liefst drie artikelen aan hen wijdt. In het bijzonder wil ik wijzen op de twee verwantschapsschema's A en B op p. 158 (vergroot weergegeven in Appendix D), betreffende personen genoemd in het zevende resp. achtste artikel. Door de kleurmarkering laten de schema's in een oogopslag fraai de verwantschapcombinaties tussen de door Henstra aangehaalde gravenhuizen zien.

Het twaalfde en dertiende artikel besteedt Henstra aan de zgn. ‘oud-Friese penning’. Deze standaardmunt, die vanaf de achtste tot de dertiende eeuw gebruikt werd, daalde door slijtage langzaam in zilvergewicht en werd als betaalmiddel en rekeneenheid uiteindelijk onhanteerbaar. Vervanging van de geldstandaard was gewenst. Henstra beschrijft hoe dit ingrijpende proces zonder centraal bestuur verliep en illustreert zijn theorieën aan de hand van historische voorbeelden in het Jadegebied en de Groninger Ommelanden. Tot in de veertiende eeuw kende Frisia een redelijk uniforme evolutie van de geldstandaard, zo mogen we opmaken uit de eerste dertien artikelen. Maar in de late middeleeuwen blijken de midden-Friese gewesten Westergo en Oostergo elk hun eigen geldstelsel te voeren. Naast een herwaarding van de geldstandaard verschenen er vanaf de veertiende eeuw ook allerlei regionale geldsoorten. In combinatie met gebrek aan inzicht in de historische ontwikkeling van het geld bleek dit voor verwarring te zorgen, niet alleen voor ons maar ook voor laatmiddeleeuwse rekenmeesters. Hierdoor is het beeld ontstaan dat het geldwezen in middeleeuws Frisia chaotisch zou zijn, terwijl Henstra heeft aangetoond dat dit numismatisch misschien zo was, maar monetair-historisch zeker niet. Henstra licht dit toe door in het veertiende en vijftiende artikel (hier in samenwerking met Jan C. van der Wis) te kijken naar laatmiddeleeuwse munten in Oostergo en de deels Oudfriese omrekenstabellen van rekenmeesters als Hemma Odda (rond 1500 stadsschrijver van Leeuwarden), diens vader Odda en Pibodi Humkama, die staan bijgeschreven in een exemplaar van de Oudfriese incunabel ‘Druk’.

Numismaten met een historische interesse voor de stad Groningen komen aan hun trekken in het zestiende en zeventiende artikel, waarin Henstra en Van der Wis de monetaire relaties tussen Frisia en de stad Groningen beschrijven. Het zeventiende artikel is het eerste deel van een drieluik, waarvan de overige twee delen (hoofdzakelijk van de hand van Van der Wis) de redactieselectie niet hebben gehaald. Dit is jammer, aangezien de twee ontbrekende delen juist voor numismaten interessant kunnen zijn. Het deel dat *Fon Jelde* wel haalde en dat vooral van de hand van Henstra is, geeft een nieuwe historische indeling van al het goudgeld van Groningen. Het eerste ontbrekende deel van het drieluik vormt een catalogus van Groninger geldstukken in het Groninger Museum en het Geld- en Bankmuseum, gecategoriseerd volgens die nieuwe indeling; het tweede ontbrekende deel beschrijft metallurgisch onderzoek naar het Groninger goudgeld. De reden waarom deze delen niet in *Fon Jelde* zijn opgenomen, lijkt te zijn dat Henstra er minder de hand in had, en zij de historische kant van het verhaal deels zouden kunnen overheersen. Spijtig, want ze hadden mijns inziens juist een mooie numismatische aanvulling kunnen zijn. Gelukkig zijn de vele fraaie kleurenafbelingen uit deze ontbrekende stukken wel verwerkt in het eerste opgenomen deel van het drieluik, en wordt in de inleiding (p. xv) gemeld waar de missende delen van het drieluik gevonden kunnen worden.

Om ook aan niet-historici te laten zien dat een geldstelsel wel degelijk een organische evolutie kan doormaken, zonder (directe) aansturing van een centrale overheid, heeft Henstra in een economisch-statistisch bulletin het stuk 'Een geldwezen zonder centrale sturing' geschreven. Dit artikel sluit als achttiende deze bundel af, maar had evengoed het eerste kunnen zijn. Henstra laat hier in krap vier bladzijden kort, krachtig en abstract het idee achter zijn onderzoek zien, wat op mij zowel inleidend als samenvattend overkomt. De lezer die helemaal niet of nauwelijks thuis is in economisch-monetaire geschiedenis, doet er goed aan om dit artikel zowel vooraf als afsluitend te lezen.

Al lezende valt het op dat er een zekere mate van herhaling van diverse begrippen en situaties voorkomt in *Fon jelde*. Zo wordt het begrip weergeld een aantal keren verklaard en ook wordt de geografische en geomorfische geschiedenis van Frisia meerdere malen opgevoerd. Dit kan als storend worden ervaren, tenzij de lezer zich vooraf bedenkt dat de individuele artikelen gedurende een periode van tien jaar in verschillende settings en voor verschillend publiek zijn verschenen. Bovendien geeft herhaling de lezer houvast en reflectie in de toch wel complexe materie waar Henstra u en mij deelgenoot van maakt en kunnen de artikelen hierdoor los van elkaar gelezen worden. Toch is deze bundel niet zomaar een willekeurige set van artikelen. Henstra had ervoor kunnen kiezen om de artikelen op publicatiedatum te laten bundelen. Gelukkig heeft hij voor een inhoudelijk chronologische indeling gekozen (p. xv), wat de bundel een zekere eenheid geeft, als waren de artikelen hoofdstukken van één boek. Dit geeft de bundel meerwaarde, komt de context ten goede en zorgt voor een lopend verhaal. Samenvattend laat *Fon jelde* overtuigend en vanuit een bijzonder uitgangspunt zien, dat middeleeuws Frisia op velerlei gebied een unieke positie in Noordwest-Europa innam. Hier kwam een eigen geldstelsel in bijzondere omstandigheden tot ontwikkeling, niet gestuurd door een overheid met centraal gezag, maar volgens de eigen wetten van vraag en aanbod. Henstra heeft in zijn werk beoogd enige lacunes en vraagstukken van de Friese geschiedenis vanuit een monetair-economisch licht te benaderen, een invalshoek die men niet vaak zal aantreffen bij een historische reconstructie. Dat maakt deze bundel bijzonder waardevol, zowel inhoudelijk als methodologisch. Henstra's onderzoeken beslaan met name de economisch-historische geschiedenis van middeleeuws Frisia, maar geven ook inzicht in regionale geschiedenis, numismatiek en genealogie. De veelzijdigheid van Henstra's grote kennis, vergezeld van Popkema's redactionele kwaliteiten in de vorm van een goede layout, de prima illustratiekeuze, een uitstekende beeldredactie, de verschillende nuttige appendices en een uitgebreid register maken *Fon jelde* een 'must have' voor iedereen die zich op enigerlei wijze bezighoudt met Friese mediëvistiek.

Rolf H. Bremmer, Jr. (2009)
An Introduction to Old Frisian: History, Grammar,
Reader, Glossary

Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins

Anatoly Liberman (University of Minnesota)

There is a great discrepancy between the state of Old Frisian philology and the number of “popular” books from which one can learn the Old Frisian language. The oft-repeated statement that Frisian, whether Old or Modern, has not been investigated in sufficient measure has little foundation in reality, but the paucity of pedagogical tools available for self-study or coursework is indeed shameful. The book by Rolf Bremmer will go a long way toward filling this gap because he chose to write it in English rather than in German or Dutch and because it is excellent in every respect. The author, a leading scholar of all periods of Frisian, ranges freely over the entire field of Germanic linguistics, feels comfortable in old literature and culture, and knows what a beginning student of Old Frisian needs.

The book has a traditional format: a general introduction and a selection of texts. In works of this type texts are usually chosen well, but glossaries leave very much to be desired. I have read all the passages included in the present *Introduction* and checked the vocabulary. Nothing seems to be missing - an achievement that can be fully appreciated only by those who have done such work themselves. Old Frisian is one of the languages taught, though rarely, in the medieval track at the University of Minnesota. In the past I used Steller’s 1928 *Abriss* and had to compile long lists of notes and of forms not featured in the glossary, because variation in Old Frisian (even when the texts are normalized) is rampant. One advises undergraduates embarking on the study of Old Icelandic to look up a word with *a* when they see *o*, and vice versa. In Old English, one can be taught in a week the main differences between West Saxon and other dialects. Middle English and Old High German are more problematic. But Old Frisian is a veritable thicket of alternating forms. Nor is it enough to list the classes of strong verbs in the grammar and expect that students will find preterits and participles, guided by the paradigms. Also, in Old Frisian forms with clitics, even if not to the same extent as in Middle Dutch, are often hard to identify.

Bremmer chose an ideal format for his manual. Some such textbooks expect learners to solve problems through a dedicated search of the

grammar. This approach turns learning an old language into a never-ending torture and can only scare our capricious, pleasure-seeking “clientele.” In other books, everything is glossed and explained in the notes appended to any given selection (this is the unfortunate MLA format; the relatively recent amateurish introduction to Middle Dutch still followed it), so that users have an easy life but do not acquire necessary skills. Bremmer lists word forms in the glossary, which therefore combines elements of a dictionary and a thesaurus; this was an excellent choice. In addition, the book closes with an index of forms occurring in the chapters on phonetics, morphology, and dialectology. Old Frisian is bound to remain a stepchild of our curricula because colleges abolish *en masse* the philological requirement for language majors and because the texts are not particularly “interesting,” even though laws provide a unique window to the culture and customs of a surprisingly ungilded age. However, no serious student of Old English can dispense with Old Frisian, so that Bremmer’s *Introduction* will, most likely, be studied by professionals, whose circle is still rather wide.

The selections are as varied as they could be. Every text is followed by comments on the especially difficult or important places, while, as noted, the words and their forms can be found in the glossary; many are supplied with cognates, occasionally thought provoking (e. g. *pralling* ‘testicle’ [*< ?*]). Everyone who has taught old languages knows that the shorter the word, the harder it is to identify. Sometimes traps are invisible (as in *and* ‘if’; Middle High German *und* ‘if’ has been the subject of a serious investigation), sometimes they are visible only too well. Thus, in the sentence *That is ferest sin biscop and sin prester, hia se hwelikere meta sa se se* (p. 135/17-18) it is *se...sa se se* that puzzles students. Bremmer’s explanations are usually sufficient for disentangling such knots.

The editorial quibbles I have will not interest anyone here, and I will confine myself to a few more substantive remarks. The use of alliteration in the laws could have been highlighted after the very first selection. In my opinion, glossing some polysemous prepositions, unless every gloss is accompanied by a reference to the place where it occurs, is not particularly helpful: cf. *tō* ‘to; up to; until; towards; at; in; for, as’. For the chapter *Syntax* Bremmer could not find only such examples as turn up in the selections, but many occur there, and the translation offered does not always match exactly what we find in the glossary. For instance, *tohlapa* is rendered as ‘walk up to’ in sec. 176 but ‘approach’ in the glossary (no harm done; yet in legal documents mechanical precision is to be recommended).

The introductory part (general information, phonetics, grammar, and lexis) is lucid and all-encompassing; however, considering how

little beginners know about Frisian, short chapters on the Frisians in history and on Modern Frisian would have been welcome. If I am not mistaken, infinitives with *-d-* (*slande*, *nomande*, and so forth) are not discussed anywhere but appear in the glossary; such participle-looking infinitives seem to have no analogs in Germanic. I wish more were said about the dative infinitive. In sec. 151 we read that the second person singular indicative of the preterit “takes the vowel of the plural, though not many instances have been recorded,” and that unlike in Old English this form has the ending *-(e)st* adopted from the present indicative. The example given is *fōrest* (*fara* ‘to go’). This statement means nothing to the uninitiated, because the Old English form has not been cited and the most important thing has been left out: elsewhere in West Germanic, the root vowel and the ending are those of the past *subjunctive* (and in Old English there is also umlaut). Since *fara* is a sixth-class strong verb, conceals the problem. Sec. 188 (p. 103): “Occasionally the plain infinitive is used with the verbs ‘to sit, stand, lie, go’: *he ne gunge efter tha durum stonda* ‘unless he goes and stands behind the door.’” This phenomenon merited a comment in light of inchoative verbs and constructions of the *to come running* type in Germanic. The same holds for the use of the so-called double subject (sec. 201) and perhaps for what Bremmer calls heavy groups (*with brudena swerda and blodiga*, sec. 198) and what I dubbed afterthought (with reference to Old Icelandic).

Not unexpectedly, Bremmer classified nouns according to the stem vowels. One wonders how useful (in practical terms) this classification is for students of Old Frisian. Sec. 34 deals with palatalization, and a special, most instructive, note to sec. 49 discusses the phonetic history of *tsiurke* ‘church’. Merely for information and not as a criticism, I would like to ask how solid is the time-honored dogma that forms like *cēap* had affricates already in Old English. Even in such a concise grammar, the Frisian idiosyncrasies should have perhaps been discussed against a broader Germanic background. Diphthongization before *nd* (though without stress shift: p. 115.6) also occurred in Icelandic. On p. 116 we read: “...lengthening in open syllables was not carried through as completely as it was in the neighboring languages: *i* and *u* were always lengthened, *a* and *o* frequently, while *e* remained short.” Articles on open syllable lengthening, especially in Middle English, are being churned out at breathtaking speed. If their authors had known the Frisian facts, half of those articles would not have been written (consider the fateful question about why ME *i* and *u* seemingly resisted lengthening). Again, not as a criticism of Bremmer, I would like to object to the Neogrammarian reification of sound changes, which are always represented like trains leaving either too early or too late. This is not to deny the value of relative

chronology, but consider the following: “Monophthongization of *ai and *au follows fronting of \bar{a} , because the monophthongization product \bar{a} does not undergo fronting” (sec. 29). Couldn’t the smoothing of *ai and *au yield a phoneme different from old \bar{a} , so that when \bar{a} was fronted, the product of monophthongization was left behind? Doesn’t the difference between the old long vowels (*scherplang*) and those lengthened in open syllables (*sachilang*) teach us something about how new phonemes try not to merge with the old ones? And finally, a question of method. It is hard to imagine that anyone approaching Old Frisian, at least in the English speaking world, would have had no previous exposure to any other old Germanic language, so did this *Introduction* need sections on the First Consonant Shift and Verner’s Law?

As Bremmer, an experienced teacher, knew “...some may think that what is being offered here is too much, while others would have wished for more” (p. x). The inevitable caviling by a reviewer aside, it should be emphasized that the book offers as much as one expects from it and does so in an exemplary way. At every step, including the texts in the reader, one finds the imprint of the author’s original scholarship, enjoys his control of the subject, and profits by his didactic talent. There is no doubt that this *Introduction* will serve generations of students and contribute in a most radical way to their familiarity with Old Frisian.

Arjen P. Versloot
Mechanisms of Language Change; Vowel Reduction in 15th
Century West Frisian

Wilbert Heeringa

Het is al weer een tijdje geleden dat dit proefschrift verscheen. De auteur is gepromoveerd op donderdag 13 november 2008 aan de Rijksuniversiteit Groningen en heeft het proefschrift verdedigd in de monumentale Martinikerk te Franeker. Promotors waren prof. dr. G.J. de Haan (Groningen) en prof. dr. J.F. Hoekstra (Kiel), co-promotor was dr. W. Visser (Leeuwarden/Groningen)

Een uitvoerige en gedegen bespreking verscheen van de hand van prof. dr. Pieter van Reenen in *Taal en Tongval* (2009, 1) onder de titel: Over oorkonden en statistiek, diachronie en determinisme. Het is niet onze bedoeling zijn commentaar te herhalen, we zullen ons zoveel mogelijk op andere aspecten van het proefschrift richten.¹

Hoofdstuk 1 opent met de opmerking dat in de studie gedetailleerd wordt gekeken naar taalverandering en bekeken zal worden hoe en waarom dat plaatsvindt. Onderzoek naar het hoe en waarom van taalverandering is bijzonder breed, waaraan een groot aantal taalinterne en -externe factoren vastzitten die allemaal meegenomen zouden moeten worden, alvorens men in z'n algemeenheid een uitspraak wil doen over het hoe en waarom van taalverandering. Het blijkt dat Versloot zich voornamelijk richt op de verzwakking van onbeklemtoonde volle klinkers in het Fries tussen 1300 en 1550. Bijvoorbeeld de woordfinale /a/ in Oud-Fries /sIt-ta/ (in Proto-Germaans: /sitjan/) is verzwakt tot een sjwa. De keuze voor dit onderwerp blijkt praktisch gemotiveerd te zijn: er is veel bruikbaar materiaal beschikbaar uit de periode ±1300-1550 dat technisch gemakkelijk toegankelijk is in een digitale database. En verder ook dat het zinvol is om diachrone en synchrone benaderingen allebei te bekijken. Diachrone taalkunde laat zien hoe talen veranderen in de loop van de tijd, en de synchrone taalkunde onderstreept de communicatieve geldigheid en systematiek van een taal op een bepaald moment in de tijd – zo schrijft Versloot op bladzijde 1. Maar het beschikbare materiaal biedt wellicht ook de mogelijkheid om andere verschijnselen te bestuderen. We hadden dus graag een nadere motivatie gezien voor de keuze om

1 Graag bedank ik Ben Hermans en Pieter van Reenen voor overleg met hen, wat erg zinvol was. Zij zijn uiteraard niet verantwoordelijk voor de inhoud van deze recensie.

klinkerreductie te onderzoeken, en waarom het begrijpen van juist dit verschijnsel zo belangrijk is om het hoe en waarom van taalverandering te verstaan.

De basis voor het onderzoek wordt gevormd door twee bronnen, namelijk de codex *Unia* (17e eeuwse kopie van een manuscript dat in de late 15e eeuw is geschreven), en ongeveer 1200 oorkonden in het Fries uit de periode 1378-1550 en één losse oorkonde uit 1329. Maar hoe bruikbaar zijn deze orthografische teksten voor onderzoek naar klankverandering? De auteur is ervan overtuigd dat de teksten bruikbaar zijn. De Oudfriese spelling is vermoedelijk het resultaat van een ad hoc toepassing van Latijnse spellingconventies, en de Middelfriese teksten zijn genoteerd volgende de Middelnederlandse spellingsregels. De auteur wijst er daarbij op dat bij interpretatie van de teksten rekening gehouden moet worden met verschillen tussen beide spellingssystemen. We hebben hierbij de volgende overwegingen.

Op blz. 18 noemt de auteur ‘private formulations and spelling habits’ die een klerk kan hebben gehad. Daarna schrijft hij dat we toch mogen aannemen dat de auteurs zorgvuldig waren, omdat oorkonden officiële stukken zijn. Met dat laatste zijn we het eens, maar sluit dit uit dat beambten wel eens creatief moesten zijn als het Latijnse of Middelnederlandse spellingssysteem werd toegepast voor de weergave van Friese woorden? We zien dit ook in de teksten van het *Nederduitsch en Friesch Dialecticon* van Winkler (1874-75), die in feite zijn weergegeven in aanpaste varianten van reeds bestaande spellingssystemen. Aan de andere kant kan het zo consequent mogelijk blijven vasthouden aan een bestaand spellingssysteem (dus zonder aanpassingen) ertoe leiden dat kenmerkende Friese eigenschappen in uitspraak verborgen blijven.

Het is moeilijk om te spreken van dé Middelnederlandse spelling, omdat er variatie bestond in de spelling. Op NEON² lezen we: ‘Het belangrijkste kenmerk van de Middelnederlandse spelling is het ontbreken van een systeem. De spelling lag niet vast: er waren **geen spellingregels** zoals we die nu kennen. Dat heeft alles te maken met het ontbreken van een eenheidstaal. Daardoor treffen we in het overgeleverde materiaal een grote variatie aan, niet alleen regionaal, maar ook bij één auteur en zelfs binnen één tekst.’ Nu zijn we het er in dit citaat niet helemaal mee eens dat een volledig systeem ontbrak, eerder denken we dat er verschillende deelsystemen geweest zijn. Ten behoeve van dit onderzoek zou de eerste stap zijn om deze deelsystemen te onderscheiden en te identificeren.

2 Zie: http://neon.niederlandistik.fu-berlin.de/nl/nedling/taalgeschiedenis/middelnederlandse_spelling_en_uitspraak/.

Het lijkt ons een pluspunt wat we vervolgens in hetzelfde stuk op NEON lezen: ‘De spelling in het Middelnederlands is in veel opzichten fonetischer dan in het hedendaagse Nederlands. Dat wil zeggen dat op de klank afgespeld wordt.’

Op blz. 25 schrijft de auteur: ‘Middle Dutch had /«/ and this sound was mosten often rendered as <e>, sometimes also <i>, <a>, <o> or <u>.’ Dit laat zien dat de spelling soms weergeeft hoe een woord *werd* uitgesproken, maar niet de uitspraak van dat moment weergeeft. Op blz. 20 schrijft Versloot: ‘Changes in the pronunciation are only shown with delay, if at all’ in verband met het spellingsgebruik in Holland. In hoeverre bestaat de mogelijkheid dat ook spelling van de Friese teksten een verouderde uitspraak suggereert?

In verband met het vorige: in hoeverre kan het gebruik van de Middelnederlandse spelling voor Friese teksten ertoe leiden dat die teksten verhollandst zijn weergegeven?

Op grond van bovenstaande willen we niet concluderen dat de Unia en de oorkonden niet bruikbaar zijn voor onderzoek naar taalverandering, maar wel dat er hier en daar wat ruis in de gegevens zou kunnen zitten. Omdat het hier om een relatief grote hoeveelheid data gaat, hoeft dit geen probleem te zijn.

In het proefschrift vinden we een groot aantal prachtige kaarten. In paragraaf 1.3.5 benadrukt Versloot dat de grafieken en kaarten een integraal onderdeel van de tekst vormen, en daarom is het belangrijk goede nota te nemen van de uitleg die hij in diezelfde paragraaf geeft. De kaart op bladzijde 126 is op de kaft weergegeven in kleur, en toont aan dat de weergave in kleur het kaartbeeld nog een stuk duidelijker maakt. We hadden daarom wel graag gezien dat alle kaarten van dit type in kleur waren weergegeven.

Op een kaart zien we voor elk van een groot aantal gemeenten een taartdiagram. Zo’n taartdiagram geeft de frequentie van een taalkundig verschijnsel, en de variatie van dat verschijnsel. Hoe groter de straal van het diagram, hoe meer voorkomens van het verschijnsel in de oorkonden, bijvoorbeeld het meervoud van ‘zoon’. De verdeling binnen een taartdiagram geeft de procentuele verdeling van de varianten van het verschijnsel, bijvoorbeeld in Leeuwarderadeel is de klinker in de eerste lettergreep in 59% van de voorkomens een <e> en in 41% een <o>. Om het beeld duidelijker te maken, worden de gebieden tussen de meetpunten (de taartdiagrammen) ingekleurd op basis van de procentuele voorkomens van één van de varianten van het verschijnsel. Hoe donkerder een gebied is ingekleurd, hoe groter het aantal procentuele voorkomens. Dit wordt gedaan door middel van interpolatie. Eenvoudig voorgesteld: als een variant in gemeente A 100% voorkomt, en in gemeente B 0%, dan krijgt

een punt dat er precies tussenin ligt de kleur die 50% representeert. Versloot heeft gebruik gemaakt van het programma ILWIS dat gratis geladen kan worden van het World Wide Web. In Appendix 2 wordt uitgelegd dat ILWIS in feite twee interpolatietechnieken kent: Inverse distance en Linear decrease.³ Bij Inverse distance is de invloed van een meetpunt op de directe omgeving groot, maar neemt daarna snel af. Bij Linear decrease is de sterkte van de invloed (min of meer) lineair. Als de afstand tussen de gemeenten uit ons voorbeeld 100 km is, dan neemt het percentage voorkomens van de punten op een rechte lijn tussen beide gemeenten per kilometer met 1% toe. De benamingen die in ILWIS voor beide technieken zijn gekozen, vinden we niet helemaal logisch, in beide gevallen is namelijk sprake van Inverse distance: d.w.z. hoe groter de afstand tot een meetpunt, hoe kleiner zijn invloed. Bij de ene techniek is echter sprake van een exponentieel verloop, en bij de tweede techniek van een lineair verloop. We hebben in het proefschrift niet kunnen vinden welke van deze twee technieken Versloot in de kaarten heeft toegepast, maar het vloeiende kaartbeeld dat vooral goed op de kaart op de kaft te zien is, doet vermoeden dat Linear decrease gebruikt is.

Als vervolg hierop vonden we met name paragraaf 1.3.7.7 interessant: hier test Versloot de statistische betrouwbaarheid van de interpolatietechniek. Elk van de n meetpunten kan gevonden worden door interpolatie vanuit de andere $n-1$ meetpunten. De werkelijke waarden kunnen dan vergeleken worden met de geïnterpoleerde waarden door ze met elkaar te correleren. Voor de kaart die het meervoud van 'zoon' geeft waarbij per gemeente het percentage meervoudsvormen met de klinker <e> in de eerste lettergreep wordt gegeven, is de correlatie $r=0.88$ (met $p<0.001$, $n=13$), een significante correlatie dus. Nu heeft Versloot de werkelijke waarden ook gecorreleerd met wat hij aanduidt als 'constant average'. Het is ons niet precies duidelijk wat hij daarmee bedoelt. Gaat het om een correlatie ten opzichte van een constante reeks? Correleren met een constante reeks is echter niet mogelijk. Wat ons hier zinvol geleken had, is de werkelijke waarden en de geïnterpoleerde waarden met elkaar te vergelijken met een gepaarde t -test. Het blijkt dan dat beide reeksen niet significant van elkaar verschillen ($t=0.257$, $p=0.802$, $n=13$).⁴ De werkelijke waarden worden dus behoorlijk goed door de geïnterpoleerde waarden benaderd.

-
- 3 Bij de uitleg in Appendix 2 van parameter D loopt de tekst tot voorbij de rechtekantlijn en is gedeeltelijk weggevallen.
 - 4 Eventueel vanwege het kleine aantal waarnemingen zou men een Related-samples Wilcoxon Signed Rank test kunnen uitvoeren. Dit geeft $p=0.480$ en dus dezelfde conclusie

In paragraaf 1.3.7.6 bespreekt Versloot de manier waarop statistisch getoetst kan worden of een verband bestaat tussen twee variabelen. Van Reenen (2009) is uitvoerig in zijn kritiek op één en ander. Versloot merkt weliswaar op dat de chi-kwadraat toets alleen gebruikt mag worden als het gemiddelde van de celwaarden gelijk is aan 5 of hoger en de kleinste verwachte celwaarde gelijk is aan 1 of hoger. Er zijn echter 45 gevallen waar chi-kwadraat werd berekend terwijl die niet aan (een van) beide eisen voldoen.⁵ In dat geval had Fisher's exact test moeten worden gebruikt. We stemmen met Van Reenen in dat het achteraf handiger was om gewoon altijd Fisher's exact test te gebruiken, maar toepassing van chi-kwadraat (met en zonder Yates-correctie) in die gevallen waar het mag, is niet echt fout. Het aantal gevallen waarbij Fisher's exact test tot een andere conclusie zou leiden, is dan ook beperkt.⁶

Interessant vonden we ook paragraaf 1.4: the Power of Algorithms. De auteur heeft als uitgangspunt dat taal een deterministisch, dynamisch systeem is waarbij structuren en regels het gevolg zijn van zelforganisatie in het systeem. Daarbij is sprake van een wisselwerking tussen betekenis/semantiek, articulatie en akoestiek en de biochemische werking van de hersenen. Versloot noemt dat deze benadering anders is dan die van Chomsky e.a. die ervan uitgaat dat mensen een specifiek aangeboren taalvermogen hebben. In eerste instantie was onze gedachte dat beide opvattingen niet met elkaar strijdig zijn. Aangeboren taalvermogen is 'geïmplementeerd' in de bouw van articulatieorganen en de hersenen. Het is echter belangrijk te lezen wat verderop in paragraaf 1.4. staat. We begrijpen het dan zo: in de opvatting van de structuralistische taalkundigen zijn de componenten die een mens in staat stellen te spreken, daarvoor (of: onder andere daarvoor) doelbewust ontworpen. Regels, kenmerken en restricties zijn in deze componenten geïmplementeerd, en worden weerspiegeld in de patronen en structuren die door taalkundigen worden waargenomen.

-
- 5 In het algemeen zal de chi-kwadraat toets sneller significant toetsen dan de Fisher's exact toets, zie: http://os1.amc.nl/mediawiki/index.php?title=Chi-kwadraat_toets . In Tabel 3.3. van Van Reenen (2009) liggen de p-waarden volgens de chi-kwadraat toets inderdaad meestal lager dan die volgens Fisher's exact toets eenzijdig, maar bij gebruik van chi-kwadraat met Yates-correctie liggen de p-waarden meestal hoger dan die volgens Fisher's exact toets eenzijdig. Voor 2x2 tabellen geeft Versloot steeds de p-waarden met en zonder Yates-correctie.
- 6 In Tabel 3,3 van Van Reenen (2009) ligt in slechts vier van de 68 gevallen de p-waarde van chi-kwadraat met Yates-correctie boven de 5%, terwijl de p-waarde van Fisher's exact test eenzijdig daaronder ligt.

Echter in een deterministisch dynamisch systeem ligt het anders: de waargenomen structuren zijn het toevallige gevolg van de wisselwerking van componenten die niet speciaal bedoeld waren voor het generen van die structuren. De waargenomen structuren zijn het gevolg van zelforganisatie. Versloot maakt hierbij een vergelijking met het verschil tussen creationisme⁷ en de evolutionaire biologie. We vragen ons nu af in hoeverre beide standpunten tot verschillende resultaten en conclusies leiden. Een structuralist zal toch niet kunnen ontkennen dat sprake is van wisselwerking tussen verschillende componenten, dat binnen zekere grenzen deze wisselwerking tot variatie kan leiden, dat als een zelforganiserend systeem gemodelleerd kan worden. Ligt het uitgangspunt in een deterministisch dynamisch systeem, dan kan evenmin ontkend worden dat de patronen die we waarnemen iets zeggen over de eigenschappen van de componenten die met elkaar interacteren. De conclusie m.b.t. de relatie tussen de structuren die we waarnemen en de eigenschappen van de componenten zal niet veel verschillen, maar onderliggend is wel een dieper verschil, namelijk of die eigenschappen ontstaan zijn door een samenspel van toevalligheden, of dat die eigenschappen doelbewust gecreëerd zijn.

Klinkerreductie is het hoofdonderwerp van het proefschrift. In hoofdstuk 2 beschrijft Versloot vijf processen die hij met betrekking tot dit onderwerp onderzoekt: vokaalbalans, degeminatie, rekking in open lettergreep, klinkerreductie en vokaalharmonie. In hoofdstuk 3 toont Versloot aan dat het niet juist is te stellen dat het Oud- en Middel-Fries alleen de /«/ kende in onbeklemtoonde lettergrepen. Uit de spellingsvariatie is wel degelijk af te leiden dat er variatie is geweest in onbeklemtoonde lettergrepen. In hoofdstuk 4 bespreekt de auteur of het laat middeleeuwse Fries een toontaal is geweest. Een van de conclusies is dat na de reductie van de andere volle klinkers in onbeklemtoonde positie tot /«/, de klinker /a/ als die niet in de stam staat, gemarkeerd wordt door de oorspronkelijk redundante tooncontour.

We schreven al dat de auteur wil bijdragen aan de beantwoording van het hoe en waarom van taalverandering. Daartoe geeft hij in hoofdstuk 5 twee modellen. Met name het eerste model spreekt ons aan. In het eerste model focust hij op /a/ en /«/ in verschillende contexten. De auteur maakt enerzijds onderscheid tussen een beschermde positie (d.w.z. voor een finale consonant) en een finale positie, en anderzijds kijkt hij of beide klanken volgen op een lange of korte stam. Daarmee krijgen we acht verschillende situaties. Voor elk van deze acht bepaalt hij de integraal

7 De schrijver van deze recensie onderschrijft het creationisme.

van de klinkerintensiteit, en het jaar waarin de klank in de context was verdwenen. Versloot correleert vervolgens de Briggse logaritme⁸ van klinkerintensiteit met het jaartal. Het jaartal blijkt 95% te verklaren van de variantie in de logaritmische klinkerintensiteit. Uitgaande van de oorspronkelijke niet logaritmische klinkerintensiteiten daalt dit tot 89%, maar dit is niet significant lager. De intensiteit bepaalt dus de volgorde waarin de klinkers worden gereduceerd.

In het laatste hoofdstuk stelt Versloot de vraag: waarom veranderen talen? Het antwoord is: als een taal een deterministisch dynamisch systeem is, is dat logisch, omdat een deterministisch dynamisch systeem altijd in beweging is. Maar waarom is een taal dynamisch? Versloot wijst dan op taal-interne instabiliteit en sociale instabiliteit. Daarna noemt hij de notie van taal als resultaat van evolutie. We hebben er moeite mee om taalverandering met evolutie in verband te brengen of zelfs te spreken van taalevolutie. Evolutie wordt gebruikt voor een verondersteld proces waarbij het hogere zich ontwikkelt uit het lagere door natuurlijke selectie. Alle veranderingsprocessen zoals die uitvoerig en zorgvuldig door Versloot zijn beschreven en geanalyseerd, geven geen grond aan de gedachte dat het Fries van 1550 van een hogere orde is dan dat van 1300. Ze geven wel grond voor de visie van taal als een *dynamisch* systeem, op dit punt zijn we het dan ook van harte met de auteur eens.

We willen ten slotte de auteur van harte gelukwensen met deze waardevolle wetenschappelijke bijdrage. Voor meer informatie over de auteur verwijzen we de lezer graag naar: <http://argyf.fryske-akademy.eu/Members/arjen/arjen-p-versloot>. Een deel van de data die voor het proefschrift gebruikt werd, is op deze webstek online beschikbaar.

8 Van Reenen (2009) constateert terecht dat de logscores van 35 in table 5.1 en 0.35 in table 5.2 niet kloppen. Dit moeten zijn 34 respectievelijk 0.34.

Reitze J. Jonkman en Arjen P. Versloot (2008)
Tusken talen. It ferhaal fan de Fryske taal

Ljouwert: Utjouwerij Fryslân

Renée van Bezooijen (Leeuwarden/Kûbaard)

Het doel van *Tusken talen. It ferhaal fan de Fryske taal* wordt door Reitze Jonkman en Arjen Versloot uiteengezet in *Oan de lêzer* en in de *Prolooch*. Ze geven aan een boek te hebben willen schrijven voor ‘de leek (...) dy’t niget hat oan in soad aardige kanten fan meartalich Fryslân.’ Het gaat daarbij zowel om de hedendaagse taalsituatie als om de ontwikkeling in de tijd. *Tusken talen* dient te worden gezien als ‘in taalskiednisboek dat der net te licht oerhinne giet, mar dat ek de kâns jout om der wat yn te sneupen en der sa hjir en dêr wat út te pikken.’ De auteurs willen de ontwikkeling van de taal relateren aan maatschappelijke ontwikkelingen. Samenvattend kan worden geconcludeerd dat de auteurs beoogd hebben een onderhoudend en toegankelijk, maar toch niet te oppervlakkig, boek te schrijven over de huidige en vroegere taalsituatie in Friesland en het naburige gebied in een breed perspectief.

De geschiedenis van het Fries en andere voor het Fries relevante talen wordt in 15 hoofdstukken behandeld. Deze hebben achtereenvolgens betrekking op het Latijn, het Germaans, het Kustgermaans, het Fran-kisch, het Oudfries, het Middelnederlands-Middellaagduits, het Mid-delfries, het Nederlands-Stadsfries, het Bildts-Midlands-Amelands, het Nieuwfries de eerste eeuwen, het beschaafd Stads en Leewarders, het Gieters-Stellingwerfs, het Nieuwfries de laatste eeuw, het Frollands en ten slotte het Buitenlands. Sommige hoofdstukken bevatten een soort sub-hoofdstuk. Zo wordt er binnen het hoofdstuk ‘Nieuwfries de laatste eeuw’ apart aandacht besteed aan de Friese spelling. De lengte van de hoofdstukken is mede daardoor nogal variabel. Het hoofdstuk ‘Kustgermaans’ heeft bijvoorbeeld niet meer dan vier pagina’s, terwijl het hoofdstuk ‘Beschaafd stads en Leewarders’ uit 16 pagina’s bestaat. Het boek wordt afgesloten met een epiloog, een soort van bibliografie en een lijst met de herkomst van de illustraties. Het totale boek, dat volledig in het Fries is geschreven, telt daarmee 144 pagina’s.

Zoals aan de lezer wordt beloofd, heeft het boek een rijke en gevarieerde inhoud. Je hoeft het niet in één keer uit te lezen. Je kunt het zo oppakken en er een hoofdstuk uitpikken. De kans is groot dat je iets tegenkomt

waarvan je denkt, dat is interessant, dat heb ik nooit geweten. Zelf wist ik bijvoorbeeld maar weinig over het runenschrift. Hier wordt apart aandacht aan besteed binnen het hoofdstuk over het Germaans. Zo komt de lezer te weten dat het runenschrift waarschijnlijk afgeleid is van een oud Noord-Italiaans schrift, dat verwant is aan ons Latijnse schrift, en dat er specifieke aanpassingen aan het runenschrift noodzakelijk waren voor het Fries. Daardoor zijn Friese runenteksten goed herkenbaar, ook als ze buiten Friesland zijn gevonden. De 26 Friese runentekens worden in het boek allemaal afgebeeld, samen met de klanken die ze voorstellen.

Ook interessant vond ik bijvoorbeeld in het hoofdstuk 'Gieters-Stellingwerfs' het stuk over de Fries-Nedersaksische taalgrens zoals die zich in de loop van de tijd heeft gevormd. Zo is te lezen dat die taalgrens eerst een stuk noordelijker heeft gelegen en dat deze vanaf de zestiende eeuw naar het zuiden is verschoven doordat met name Friestaligen zich in dit zuidelijke gebied vestigden om het veen- en heidegebied geschikt te maken voor boerenland. Lange tijd was de taalgrens echter niet erg scherp, omdat aan de noordelijke kant Saksisch sprekende mensen, zoals de 'Gietersen' uit Giethoorn, werden aangetrokken om het gebied te ontvenen. Zo ontstonden er Nedersaksische enclaves in het Friese gebied. Pas in de twintigste eeuw ontstaat de scherpe scheiding van Fries en niet-Fries langs de Tjonger. Er is een mooie kaart opgenomen op pagina 102 waarop de oorspronkelijke taalsituatie is gekoppeld aan de verspreiding van Friese (bijv. *-um*, *-wert*, *-aard*) en niet-Friese (*-gea*) uitgangen van plaatsnamen.

Het boek is in een heldere en prettige stijl geschreven. Ook voor mij, een leerder van het Fries als tweede taal, is het boek goed leesbaar. Over het algemeen worden de gepresenteerde feiten duidelijk uitgelegd. Dit geldt met name voor de sociale, politieke en historische achtergronden die worden beschreven. Alleen bij met name de strikt talige aspecten heb ik me meermalen afgevraagd of een leek geen baat zou hebben gehad bij meer uitleg. Zo wordt op pagina 17 een lijst van twaalf woorden gepresenteerd die het Fries uit het Latijn heeft overgenomen. Het is onduidelijk, waarom juist deze woorden zijn opgenomen en de woorden lijken in een willekeurige volgorde te zijn geplaatst. Het wordt aan de lezer zelf overgelaten om vast te stellen, volgens welke wetmatigheden de Friese woorden zich uit de Latijnse woorden hebben ontwikkeld. Waarom correspondeert bijvoorbeeld de *c* in *ceresia* en *corbis* met een *k* in *kers* en *koer*, terwijl de *c* in *catinus* overeenkomt met de *tsj* van *tsjettel*? En hoe heeft *acetum* zich ontwikkeld tot *jittik*? Enige toelichting was hier zeker op zijn plaats geweest. Het was ook leuk geweest om de lezer nog even expliciet te wijzen op het wegvallen van de uitgangen in woorden als *pâlus* (*peal*), *vallum* (*wâl*), *scutella* (*skûtel*) en *fenestra* (*finster*).

Iets vergelijkbaars geldt voor het schema op pagina 21. Hierin staan woordvormen uit telkens drie gebieden met als overkoepelende standaardtalen het Nederlands en het Duits. De zes gebieden – Zeeland, Belgisch Limburg, Nederlands Limburg, Luxemburg, Elzas en Bazel – vormen min of meer een geografisch continuüm van noordwest naar zuidoost. Er wordt niet aangegeven welke woordvormen in het schema zijn opgenomen, maar na enig nadenken zal de gemiddelde lezer er waarschijnlijk wel achterkomen dat het om het zelfstandige naamwoord *kalf* in het enkelvoud, het meervoud en de verkleinvorm gaat. Om een niet aangegeven reden is het schema niet compleet, vijf van de 18 vormen ontbreken. Verder moet de lezer zelf zien uit te zoeken wat het systeem is, als men van de ene regionale vorm naar de andere gaat. Hoe zit het bijvoorbeeld met het voorkomen van de *l* in de meervoudsvorm? In Zeeland is het *kallevers*, in Belgisch Limburg *kaallever*, in Nederlands Limburg *kaver* en in de Elzas *kahwer*. De laatste drie vormen worden gevolgd door een voor mij oninterpreteerbaar streepje. En de vormen voor Luxemburg en Bazel ontbreken. Je zou verwachten dat het schema laat zien hoe woordvormen die in geografisch aangrenzende gebieden worden gebruikt fonologisch meer op elkaar lijken dan woordvormen die geografisch verder van elkaar verwijderd zijn, maar het schema toont dit niet duidelijk aan. Ten slotte is het ook onduidelijk op welke periode de aangegeven woordvormen betrekking hebben. De geïnteresseerde lezer blijft hier dus met veel taalkundige vragen zitten.

Tusken talen heeft een luxe uitstraling. Dat komt mede door de vele mooie illustraties, vaak in kleur. Elk hoofdstuk begint met een paginagrote afbeelding van een persoon die of object dat betrekking heeft op het thema dat in het betreffende hoofdstuk aan de orde wordt gesteld. Bij het hoofdstuk ‘Kustgermaans’ is dit bijvoorbeeld een prachtige fibulaspeld die is gevonden bij een opgraving van de terp in Wijnaldum. Bij het hoofdstuk ‘Frankisch’ is het een buste van Karel de Grote. En bij het hoofdstuk ‘Nieuwfries de laatste eeuw’ is het een foto van Douwe Kalma. Deze illustraties komen inhoudelijk in de tekst niet terug, ze hebben louter tot doel het boek visueel aantrekkelijker te maken. Dit geldt ook voor de vele kleine illustraties die in de tekst zijn opgenomen. Sommige daarvan vind ik heel origineel, zoals de afbeelding met graffiti in het Leewarders ‘Kultuur ken dat oek in de frituur?’ op pagina 92 en de grappige strip op pagina 116, die een parodie is op het dagelijkse plaatje in de *Leeuwarder Courant* met een Friese taaltip. Daarnaast bevat *Tusken talen* talrijke kleurrijke kaarten. Deze zijn vaak speciaal voor dit boek gemaakt door de tweede auteur, die naast taalkundige een professionele kartograaf is. Deze kaarten zijn erop gericht om ontwikkelingen die in de tekst worden beschreven visueel toe te lichten.

Er is veel gebruik gemaakt van kleur in de tekst. Die kleuren lijken vooral tot doel te hebben de tekstgedeelten op te fleuren; ze zijn lang niet altijd functioneel. Zo zijn de horizontale onderverdelingen in tabellen aangegeven met blauwe lijnen en de verticale onderverdelingen met rode lijnen. De tekst in de tabel zelf is dan in zwart. De lopende tekst wordt vaak onderbroken door teksten met een bredere kantlijn die onder en boven zijn afgebiesd met vette lijnen, de bovenste is dan blauw, en de onderste zwart. Terwijl de basistekst in zwart is, zijn de teksten bij de figuren meestal in blauw maar ook wel eens in groen, bijvoorbeeld op pagina 61. De teksten onder de figuren zijn in een kleiner lettertype. Er wordt sowieso veel gebruik gemaakt van verschillende lettertypes. Die zien er wel grappig uit, maar ik vind ze vaak moeilijk te lezen. En de systematiek van het gebruik is mij niet duidelijk. Sommigen zullen het geheel misschien wel vrolijk vinden, maar ik vind de opmaak van het boek wat onrustig.

Al met al vind ik dat de auteurs hun doelstelling zoals ik die in de eerste paragraaf heb samengevat tot op grote hoogte waarmaken. De Friestalgelike leek krijgt in *Tusken talen* veel wetenswaardigheden aangeboden over het Fries in interactie met andere talen in heden en verleden. Daarbij is een goede balans gevonden tussen aantrekkelijkheid, leesbaarheid, gedetailleerdheid en diepgang. Sommige feiten zullen algemeen bekend zijn, maar daar is niet aan te ontkomen. Daarnaast komen er talrijke minder bekende zaken aan bod, zodat de lezer geregeld voor een verrassing komt te staan. Er zijn slechts twee minpunten in mijn ogen en deze heb ik hierboven uiteengezet: ik vind de opmaak nogal druk (maar daarvan kan ik niet inschatten in hoeverre anderen het daarmee eens zullen zijn) en ik vind de uitleg van taalkundige feiten onder de maat. Dit laatste punt is echt jammer, het had makkelijk beter gekund.

Germen J. de Haan (2010)
Studies in West Frisian Grammar. Selected papers,
edited by Jarich Hoekstra, Willem Visser and
Goffe Jensma

Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins Publishing Company

Eric Hoekstra (Fryske Akademy)

Introduction

This handsome volume offers a selection of papers on topics in Frisian linguistics written by Prof. Germen de Haan. It contains an *Introduction* by the editors, followed by De Haan's articles. The articles are thematically ordered.

1. The editors' Introduction

The editors have provided the volume with a brief and clear introduction about De Haan's scientific production and relevance to the field of Frisian linguistics (pp 1-6 + references 6-10). I mention the typo 'critisizes' on page 4, since it could have been avoided by running an automatic spell check.

1.1. Relevance to the field

The editors mention that De Haan held the chair of Frisian at the University of Groningen from 1991 until 2009. To this, it may be added that he was the Dean of the Faculty of Letters from 2001 until 2009. In that capacity, he managed to keep the Frisian institute almost intact during a period of budget cuts, which tend to affect small studies more than big ones. The editors claim that De Haan played a central role in the field of Frisian linguistics. They do not argue the point very explicitly, doubtlessly because it would have been awkward to do so by comparing De Haan's role to the smaller part played in the field by other researchers of Frisian. Nevertheless, I believe that they are right about De Haan's central role, as is implicitly clear from his scientific production. The collection of articles brought together in this volume serves as an excellent overview of issues in the grammar of Frisian, involving such diverse disciplines as Old Frisian syntax, lexical phonology and (Dutch-Frisian) bilingualism. Furthermore, De Haan's strong point is that he is able to point out the relevance of specific Frisian facts for theoretical issues which are interesting to a larger audience. Thus, the book is not

just suited for Frisian specialists but also for linguists in general who want to become acquainted with Frisian grammar.

1.2. *Scientific production*

The editors note that most of De Haan's publications fall into one of the following three categories:

- syntax
- sociolinguistics
- phonology

This is reflected in the ordering of the articles. Articles 3 through 10 deal with syntax, articles 11 through 15 deal with contact-induced changes in the grammar of Frisian, and articles 16 through 18 deal with phonology. The first two articles deal with issues of a different nature, and these are discussed in section 2 below.

2. *De Haan's two articles of a more general nature*

The book opens with two articles by De Haan of a more general nature:

Recent trends in Frisian linguistics
Why Old Frisian is really Middle Frisian

2.1. *"Recent trends in Frisian linguistics"*

This article is reprinted from the *Handbook of Frisian Studies* (Munske et al 2001). It presents an overview of the trends in Frisian linguistics since the Second World War. I discuss below some issues taken up in this article.

2.1.1. *Generative grammar ó explanatory grammar?*

De Haan can be very argumentative, and whenever he is, he can be somewhat unfair. In this article, he makes a distinction between traditional grammar and generative grammar, by referring to the latter as an explanatory linguistic paradigm. This suggests that before the advent of generative grammar, linguistics was neither theoretical nor explanatory. Referring to the work of Van der Meer, against whom he engaged in polemics more than once, he writes (p.15):

Not all Frisian phonologists took an explanatory theoretical point of view, see van der Meer (1976, 1977, 1979, 1985).

However, Van der Meer's articles provide a lot of insight into the phenomena which he discusses, and he does so mainly by using the

terminology of traditional grammar. Conversely, there are many generative analyses which use the theory but which do not provide any insight. Thus there is no one-to-one relation between explanatory and non-explanatory, on the one hand, and generative and non-generative, on the other. Nevertheless, it is true that generative grammar provided a tremendous impetus to the study of language: many empirical phenomena were studied in more detail than ever before, uncovering a bewildering complexity of facts.

In retrospect, Van der Meer's scepticism about generative grammar foreshadows what is happening in the new millennium. The field of linguistics nowadays is increasingly critical of hardcore generative grammar, partly because its explanatory boasts are not as substantial as claimed (nor worked out in sufficient detail to be falsifiable), partly because its handling of data is methodologically incorrect. The increasing availability of corpora has given an enormous boost to data analysis with the aid of statistical tools, and general distrust is reserved for sweeping statements about UG on the basis of 'intuitions' about sentences based on one speaker, who is not infrequently the author.¹ Thus, in a sense, Van der Meer was ahead of his time.

2.1.2. Dialect geographical research

De Haan claims that there has not been much dialect geographical research since World War II. This is not entirely correct. First, the Frisian Academy sent out inquiries to a number of informants throughout the province in the period 1978-1995. The results were presented on dialect maps with comments. This material has not been officially published, but researchers are free to visit the institute and use the manuscript or the data. It has been used for the WFT (Dictionary of the Frisian Language).² Second, a lot of dialect material on Frisian is part of the national inquiries sent out by the Meertens Institute between 1932 and the present day. Articles written on the basis of that material regularly refer to Frisian data.

-
- 1 The decline of hardcore generative grammar can also be read off from the topics and from the bibliographies of the articles appearing every year in "Linguistics in The Netherlands", see Hoekstra (2011).
 - 2 On the internet: <http://gtb.inl.nl/openlaszlo/my-apps/GTB/Productie/HuidigeVersie/src/inlgtb.html?owner=WFT>.

2.1.3. *Position of Frisian in schools*

Plainly incomplete is the following claim made by De Haan (21) about the position of Frisian in schools:

The position of Frisian in the curriculum of primary schools in Fryslân is such that in principle all children have been taught Frisian in addition to Dutch since 1980.

The actual situation is, simplifying somewhat, as follows:³

- schools are minimally obliged to teach one hour of Frisian per week
- there is no school inspection even on this ultra-light requirement
- many teachers are unqualified to teach Frisian

This hour of Frisian may be filled with language education or with singing or with watching a program in Frisian on television. About 100 out of the 500 schools, mainly in the countryside, devote more time to Frisian, and there are 40 schools participating in the trilingual school experiment. Given all this, it is somewhat misleading to claim that “in principle all children have been taught Frisian in addition to Dutch.”

2.2. *“Why Old Frisian is really Middle Frisian”*

The second article of a more general nature deals with the issue of the periodisation of Frisian. Before De Haan’s article, there had already been some debate about the periodisation of Frisian and about the question whether Old Frisian is really “Old”, seeing that it is contemporaneous with Middle Dutch and Middle English. De Haan frames the discussion by excluding the periodisation of Scandinavian languages from the discussion so that the conclusion seems inescapable that Old Frisian should be considered to be Middle Frisian. He was criticized in Versloot (2005). Versloot (2005:259-260) pointed out that Old Frisian may be chronologically out of line with Old High German and Old English, but not with Old Swedish and Old Norwegian.

The more important question is whether Old Frisian is typologically more similar to Old or to Middle Germanic languages. Here, too, De Haan frames the discussion by concentrating on a comparison with Old High German and Old Saxon. Old High German is the most

3 De Haan’s qualification “in principle” refers to the fact that the provincial authorities may grant schools dispensation from the obligation to teach Frisian. This applies to regions within the province such as De Stellingwerfen, where the local dialect is not Frisian but a variety of Saxon with Frisian adstratum.

conservative member of the group of Old Germanic languages, so that even Old English would appear to be a Middle language compared with it, let alone Old Frisian. In fact, Versloot pointed out that some of De Haan's typological criteria, when applied to Old English, would lead to the conclusion that it should be considered a Middle language. Versloot then goes on to show that the oldest Old Frisian material is typologically similar to Old English, whereas the later Old Frisian texts share many characteristics with Middle Germanic languages. Versloot chooses Old English as the point of comparison since, typologically speaking, it is the closest relative to Old Frisian (Nielsen 1981).

3. *The syntactic articles (chapters 3 through 10)*

De Haan's syntactic articles do not suffer from the sort of weaknesses which I pointed out in his two articles of a more general nature. Quite the contrary: they are excellent. They are well written, well argued, and interesting to both the Frisian philologist and to the non-Frisian specialist in theoretical syntax. In fact, De Haan has a gift for pointing out the relevance of Frisian facts for the theory of grammar.

The first syntactic article is an overview article entitled "Syntax of Old Frisian", showing De Haan at his best, synthesizing insights from the literature, pointing out the relevance of facts and making clear what the research agenda for Old Frisian syntax should be like. This article is reprinted from the *Handbook of Frisian Studies*, with one difference: glosses have been added to the Old Frisian examples. This is in itself a good thing, since many articles on Old Germanic languages are only understandable to specialists, as their authors stubbornly refuse to gloss their examples and thus share their expertise with others. It is a pity, therefore, that De Haan's added glosses exhibit some mistakes. In some cases, particle-verb combinations have not been properly lined up, as in (6), where *op ia* has been lined with "give up", instead of "up give", which wrongly gives the suggestion that *op* means "give" and *ia* means "up", see also (31, 33). In example (10), the pronoun *se* has not been glossed. In addition, *by vrow toe* has been lined up with "to (this) lady", suggesting that *toe* means "lady". Another unclear gloss is found in (18) where *achma. ther on* has been glossed as "must one thereon". That gloss fails to express that *achma* is a contraction of the verb *ach* 'ought' and the impersonal pronoun *ma* 'one', and *ther* is incorrectly lined up with "one", suggesting the one is the translation of the other. In (21), *naet in schelma naet* has been lined up with "one not" instead of with "not". The worst gloss is in (26):

- (26) sa onwarde thi. [[ther] mat
 so answersubjunc the (one) REL
 [him] to askie...
 one it demand...
 ‘so should he answer on whom it is claimed ...’

It suggests that *ther* means “one”, but *ther* is actually the relative particle. The abbreviation for the relative particle has been lined up with *mat*. But *mat* is a contraction of the two pronouns *ma* “one” and *t* “it”. The gloss for *to* “to” is absent. It is unclear why a dot has been inserted after *thi*. Apparently, the faulty gloss is the result of shift and omission. Of course, specialists will see through this, but others will not. Glosses rely on the convention that the meaning of a word is represented by what is directly below it in the gloss; not adhering to this convention reduces the glosses’ informational value and is a source of potential misunderstanding. All this could have been avoided by applying the Leipzig gloss rules⁴ and checking up on the glosses.

However, this minor point should not detract us from the overall excellence of De Haan’s syntactic articles. Articles 4 through 10 deal with syntactic issues, without being overview articles, and they are listed below:

4. *Finiteness and verb fronting*
5. *More is going on upstairs than downstairs: Embedded root phenomena in Frisian*
6. *The Imperativus-pro-Infinitivo*
7. *Two infinitives: ‘prate’ and ‘praten’*
8. *The verbal complex*
9. *The third construction*
10. *Complementizer agreement*

Finiteness and verb fronting, (with Fred Weerman) scores the important point that verb movement in Germanic is not triggered by finiteness (or Tense), seeing that it applies in clauses in Frisian which are non-finite and not tensed. Instead, it is argued that AGR is what triggers verb-movement, on the basis of facts involving the Frisian Imperative-pro-Infinitive construction (IPI). According to Google Scholar, this is

4 They can be found at the following address: <http://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php>.

De Haan's most quoted syntactic article, though it must be added that Google Scholar is still far from perfect since it does not distinguish, for example, between various authors having the same name.

More is going on upstairs than downstairs: Embedded root phenomena in Frisian analyses in great detail the empirical properties of embedded sentences introduced by the complementizer *dat* 'that', which have the grammatical form of root sentences (abbreviated as ECV₂, from "Embedded, Complementiser, Verb-Second"). It is shown that such embedded clauses are defective in their relation to the matrix clause in that they cannot participate in syntactic processes such as preposing, bound variable binding, topicalisation and extraction of question words and topics. Such clauses have a relation with their matrix clause which is not syntactically but paratactically mediated, although we do not know what parataxis exactly is, beyond being some sort of 'syntax' of discourse which ties utterances together into a coherent whole. In addition, De Haan also briefly discusses embedded clauses without complementiser which have the appearance of root clauses and which are syntactically integrated into one structure with their matrix predicate, thus allowing bound variable binding, extraction of topics and question words and preposing. What complicates matters is that the combination of matrix predicate + subject behaves or may behave as a parenthetical. He also points out the presence of these clause types in German.

The article entitled *The Imperativus-pro-Infinitivo* deals with the question how the subordinate IPI should be distinguished from the coordinate IPI. De Haan argues convincingly that the IPI does not involve coordination, that both types of IPI are subordinate and that they should be distinguished on the basis of the adjunct/argument asymmetry. The article argues for a rather peculiar theory of control: according to De Haan, IPIs do not involve ungoverned PRO but a variable bound from the SPEC of CP and licensed by the preposed verb. He does so partly on the basis of the distinction between the following two sentences:

- (38) a. de plysje soe him opslute om my te beskermjen
the police would him lock up in order to me protect
'the police would lock him up in order to protect me'
- b. de plysje soe him opslute en beskermje my
the police would him lock up and protect me
'the police would lock him up and protect me'

Note incidentally that the gloss to (38a) incorrectly lines up the object pronoun *my* with ‘order’. According to De Haan, the IPI in (38b) cannot have an arbitrary interpretation whereas the infinitive introduced by *om* ‘for’ can. De Haan takes that to be a problem for a control approach. However, it is possible to construct IPIs with an arbitrary interpretation:

(38') de plysje soe him opslute mei it doel en beskermje my
 the police would him lock up with the aim and protect me
 ‘the police would lock him up and protect me’

(38'') it plan en ferhúzje nei Ljouwert ta doocht net
 the plan and move to Ljouwert to be.ok not
 ‘the plan to move to Ljouwert is no good’

Thus, the possibilities for control depend in part on the properties of the higher structure in which the controlled clause is embedded; there doesn't seem to be any need for a bound variable analysis of the subject of IPI clauses.

The article *Two infinitives: 'prate' and 'praten'* scores the important point that infinitives ending in *-e* can behave externally as nominalisations while having the internal syntax of VPs. This contrasts with infinitives in *-en* (gerunds), which have the internal syntax of NPs as far as Case assignment is concerned; the sentences are slightly adapted from De Haan's (36a) and (40a):

- (1) Nominalised infinitive in *-e* compatible with object NP,
 whereas the one in *-en* is not.
- (1a) Dizze wedstriid **winne** wie slimmer as him ferlieze
 this game win was worse than it lose
- (1b) *Dizze wedstriid **winnen** wie slimmer as him ferlieze
 this game win was worse than it lose

These facts suggest that the two nominalised infinitives differ mainly with respect to the ability to assign Case.

De Haan disagrees with Kalma about certain grammaticality judgments. In such cases, a corpus investigation may shed more light on the problem, since self-reports about grammaticality judgments are not always reliable: even linguists have been known to report grammaticality judgments which are at variance with their actual linguistic behaviour.

The eighth article, *The verbal complex*, deals with the intricacies of the Frisian and Dutch verb clusters. De Haan's position is that clusters without to-infinitives are taken from the lexicon as base-generated complex verbs, whereas verbs preceded by *to* are extraposed. The arguments are involved but empirically convincing, although conceptually one may ask what prevents verb-raising to apply to bare infinitives if it is allowed for to-infinitives anyhow. Furthermore, the rule creating complex verbs in the lexicon is not specified: if it was specified, in what way would it differ from a transformational analysis? Finally, dialects exhibit word orders in clusters without *te* which are equally complex as the Frisian word orders with *te*. Does that imply that those dialects have extraposition of bare verbs (that is, without *te*)?

The article also contains a section on passivisation which is somewhat unrelated to the article's main subject, that is, word order in the verbal cluster. That section contains interesting data on passive complex clusters involving verbs of causation and perception. Sometimes, the data warrant further inquiry, since it is not very likely that self-reporting such subtle data is reliable. Thus I doubt that the following judgments are correct, but that can only be decided by consulting corpora:

(66a)	Der	wurdt	wol	gauris	yn	'e tún	wurkjen	sjoen
	there	is		often	in	the garden	work	seen
(68b)*	Hy	lit	it	hûs	troch	my	boud	wurde
	he	lets	the	house	by	me	built	be

Furthermore, De Haan follows Zubizarreta in treating the causative verb as a syntactic affix without noting that this rather voids the meaning of the concept 'affix'. It raises the conceptual question why, thinking the other way around, causative affixes cannot be analysed as incorporated verbs. Put differently, De Haan/Zubizarreta takes the surface model for Italian data and grafts it as a deep structure model onto Frisian. Why can't the surface model for Frisian data be grafted as a deep structure onto Italian? Come to think of it, the notion affix only makes sense in PF. A 'syntactic affix' is an abomination, unless properly defined and providing interesting insight into otherwise obscure data. To end on a positive note, of course we want a model doing justice to both the Italian and Frisian data.

The third construction is a rather theoretical article. Empirically, it makes clear that IPP is not an intrinsic property of the third construction, since Frisian has the third construction without having IPP. The third

construction is a mix of verb-raising and extraposition, in which verbal arguments may appear in the extraposed complement as well as to the left of the governing auxiliary verb. An example is provided below:

- (1) Omdat er **my** miende **dat** **ferbiede** te kinnen
 because he me thought that forbid to be able

The indirect object of *ferbiede* ‘forbid’ occurs to the left of the auxiliary verb *miende* ‘thought’, whereas the direct object *dat* ‘that’ occurs to the right. This is reminiscent of Verb Projection Raising in Flemish dialects, except that those have it with modal auxiliaries as well. I noticed third constructions are already present in the work of Waling Dijkstra (19th century), so if it is an interference from Dutch, it must be an old one.

I note at this point that the articles have been reprinted without bibliography. The bibliographies have been merged and put at the end of the book. I find this a pity, because I remembered De Haan referred to Den Dikken in one of his articles, but I didn’t remember in which. Had the bibliographies been present at the end of each article, I could simply have inspected these. Now I cannot find out in which article De Haan refers to Den Dikken, without having to re-read all the syntactic articles. On a more rational note, joining bibliographies destroys useful information; it destroys the handy overview of references which De Haan used for each individual article. So I would recommend against this practice. As for space considerations, it hardly saves any space. A few pages more or less in a book of 384 pages will be allowable.

The last syntactic article is “Complementizer agreement”. It argues convincingly that complementiser agreement is indeed complementizer agreement in the 2SG and that the relevant facts cannot be accounted for by a clitic analysis such as proposed by Van der Meer (1991).

4. *Articles on language contact*

Articles 11 through 15 deal with language contact, more specifically, with interference from Dutch in the grammar of Frisian. The titles of the articles are listed below:

11. *Grammatical borrowing and language change: The dutchification of Frisian*
12. *Frisian language changes*
13. *Recent changes in the verbal complex of Frisian*

14. *Contact-induced changes in Modern West Frisian*
15. *On the (in-)stability of Frisian*

Grammatical borrowing and language change: The dutchification of Frisian: this article presents two claims. With respect to morphology, it is argued that no endings are borrowed from Dutch in case Frisian *kafeeke* becomes *kafeetsje* on the analogy of Dutch *cafétje*. This change takes place after vowels. The change can be described internal to Frisian, since the suffix *-tsje* independently exists in Frisian: it just widens its scope. However, although De Haan hardly addresses the issue, it is undeniable that Frisian *-tsje* is widening its scope under the influence of Dutch, even though, as De Haan notes, we don't know why Dutch manifests its influence in this particular morphological subdomain, and not in other domains where Frisian has *-ke*. Thus De Haan notes that *hûske* is not (yet) becoming *hûsje* on the analogy of Dutch *huisje*. To sum, De Haan is right in his criticism of those who, not being pure linguists, loosely talk about borrowing bound morphemes. Nevertheless, an expert linguist like De Haan may be expected not just to criticise non-specialists but also to provide some new insight into these phenomena: sharing daring or exploratory analyses entails that they become easy for others to criticise, and it involves a weakening of one's position, argumentatively speaking, but it is an essential ingredient of working on the frontiers of knowledge.

The article also argues that the Frisian verb cluster not just borrows the Dutch order, seeing that Interference Frisian also testifies to word orders which are found neither in Frisian nor in Dutch. Here De Haan arrives again at a negative conclusion: there is no syntactic borrowing in the sense of borrowing the Dutch rules. However, I would say that what gets borrowed are the Dutch lexical specifications for word order, which the Frisian auxiliaries may make use of, alongside the originally Frisian specifications for word order. Thus, a Frisian auxiliary may either have its Frisian word order specification or the Dutch one. If one verb in a cluster chooses the Dutch specification, and another the Frisian one, then mixed orders are the result. This goes a long way towards explaining the wild variation in word order reported by Koeneman & Postma (2006). The correlation with IPP follows from the assumption that the verb's syntactic specifications are borrowed as a whole, where frequency considerations play a role as well. This may provide support for a bifurcation between the specification of functional or syntactic characteristics and phonological form. Of course, this is a speculation, but speculation belongs to science just as criticism does.

Frisian language changes is an interesting article. In it, De Haan discovers and analyses new data involving Interference Frisian from the inquiry of the Society for Dutch dialects (*Stichting Nederlandse Dialecten*). The focus is therefore on the data, not so much on the faults in other people's analyses. De Haan shows that the degree of interference increases with every generation. Although he doesn't provide statistics, most of the changes are significant per generation when checked with Fisher's Exact Test.⁵ His data also indicate that the Dutch anaphor *zich* is absent in the oldest generation, and on the rise in every successive generation. The oldest generation consists of people born before 1916.

To this we may add the following observation: *zich* is also found in 18th century Frisian, for example in the work of the literary author Durk Lenige. This makes it clear that Dutch interference is not something belonging to the 20th century. As long as there have been bilingual Frisians, there has been Interference Frisian. The same applies to the Dutchism *oait* for *ea* 'ever' and *noait* for *nea* 'never'. These entered the language around 1700, in the 18th century *ea* and *nea* were obsolete, but they were revived again in the written language by the adherents of the Frisian language movement. It is clear that the percentage of speakers of Interference Frisian has been on the rise in the 20th century. One may speculate that there have been fluctuations in the percentage of speakers of Interference Frisian, depending on socio-economic circumstances.

Recent changes in the verbal complex of Frisian discusses in more detail word order in the verbal cluster in Interference Frisian. It is argued that Interference Frisian involves a grammatical subsystem in its own right.

Contact-induced changes in Modern West Frisian presents an overview of the types of interference that take place in various domains of the grammar. De Haan follows Chomsky in assuming that new data, in language acquisition and language change, do not come with grammatical properties associated with them. Thus, Interference Frisian is not the result of Dutch grammar influencing Frisian grammar, but it is the result of raw Dutch data which are somehow being used as input to a newly constructed Frisian grammar, that is Interference Frisian. The Frisian data are apparently too low in frequency (either absolutely or relatively in comparison with Dutch) to be used by the language learners for the construction of a grammar of Standard Frisian. Thus Interference

5 On the internet: <http://www.langsrud.com/fisher.htm>.

Frisian is the result of incomplete second language acquisition.

On the (in-)stability of Frisian is a devastating criticism of Gorter and Jonkman (1995), which presents a large-scale survey on the position of Frisian. Some quotes from De Haan's article: "Notably missing from this list of interested parties [a list presented by Gorter and Jonkman] are scientists. Or maybe this really is not so notable at all, and the study has no scientific pretence whatsoever ... there is no scientific debate ... TYF94 has delivered so little in spite of sizable investments ... The study seems to have occurred in absolute isolation." Although one may disagree about the way he phrased it, De Haan's criticism is rational and valid. This is confirmed by the fact that Gorter and Jonkman never replied to De Haan's criticism, as they would surely have done if they had disagreed.

5. Articles on phonology

Articles 16 through 18 deal with phonology, and their titles are listed below

16. *Nasalization and lengthening*
17. *Monophthongs and syllable structure*
18. *A lexical theory of schwa-deletion*

In these articles, De Haan argues for improvements on the phonological analysis of certain phenomena, generally taking Visser's work as his starting point. *Nasalization and lengthening* argues that nasalisation and lengthening should be considered to be separate processes. Somewhat surprisingly, De Haan chooses to make use of a complicated theory according to which a schwa does not define a syllable but "an appendix to a syllable" (an idea from Kager and Zonneveld) in order to explain that lengthening may apply in nasalised vowels with primary stress such as *finster* and those without primary stress such as *útfynst*. Of course, this makes one wonder whether 'being an appendix to a syllable' is just a complicated metaphor, which replaces formalised restrictions following the logic of the chosen theory and framework. Put differently, this whole idea of appendices is conceptually unattractive.

Empirically, De Haan stresses that such lengthening occurs normally on nasalised vowels with primary stress, as is testified to by the contrast between *provinsje* (lengthened) and *provinsjaal* (not lengthened). However, it is obvious that primary stress is not what is at issue. Clearly, stress is at issue. Lengthening correlates strongly with stressed nasalised vowels,

regardless of whether they are primarily or secondarily stressed. As far as I could see, this accounts for all the relevant examples which De Haan accounts for. Some exceptions, like *Finsk* (no lengthening), need to be treated by De Haan as exceptions as well. If this is correct, a much simpler analysis is called for.

Monophthongs and syllable structure argues for a phonotactic distinction between monophthongs: those which show a ‘length’ opposition (De Haan’s A-vowels) and those which do not (B-vowels). This is independent of phonetic length, and corresponds to the distinction in the Dutch vowel system between tense and lax vowels. The A and B vowels have different distributional properties: A-vowels must occur in open syllables whereas B-vowels must be followed by a consonant belonging to the same syllable. Furthermore, A-vowels can be followed by no more than one non-coronal consonant whereas B-vowels can be followed by two such consonants. Thus the distinction between these two vowel types parasitizes upon a distinction in the syllable’s consonantal skeleton. Perhaps it can even be viewed as a harmony process.

A lexical theory of schwa-deletion deals with the distribution of nasalised vowels and syllabic consonants. The discussion with Visser (1997) is somewhat inconclusive, as De Haan notes, because of differing judgments and different empirical coverage.

To sum up, this collection of selected articles by De Haan provides both the Frisian specialist and the interested linguist with excellent and well-written research in Frisian linguistics. The articles presuppose a background in generative grammar, but they are also understandable for non-generativists. The empirical data are always interesting, the theory challenging. This work is perhaps not a *monumentum aere perennis*,⁶ because nothing in science is, but it will certainly remain relevant and useful for many years to come.

Acknowledgements

For comments and discussion I would like to thank Alex Riemersma.

6 “A monument more lasting than bronze” (Horace, Odes, 3:30).

References

- Gorter, D. & R. Jonkman (1995) *Taal yn Fryslân op 'e nij besjoen*. Fryske Akademy, Ljouwert / Leeuwarden.
- Hoekstra, E. (2011) *Measuring the decline of generative grammar*. Ms, Fryske Akademy, Leeuwarden.
- Koeneman, O. & E. Postma (2006) *Veranderingen in Friese werkwoordclusters*. *Nederlandse Taalkunde* 11, 124-145.
- Meer, G. van der (1976) *The phonological interpretation of nasality in Frisian reconsidered*. *Us Wurk* 25, 51-62.
- Meer, G. van der (1977) *Frisian breaking, a hypothesis about its historical development*. *Us Wurk* 26, 9-24.
- Meer, G. van der (1979) *External sandhi in Frisian*. *Us Wurk* 28, 138-154.
- Meer, G. van der (1985) *Frisian 'Breaking'. Aspects of the Origin and Development of a Sound Change*. Dissertation, University of Groningen.
- Meer, G. van der (1991) *The 'conjugation' of subclause introducers, Frisian -st*. *NOWELE* 17, 63-84.
- Munske, H.H. In *Zusammenarbeit mit: N. rhammar, V.F. Faltings, J.F. Hoekstra, O. Vries, A.G.H. Walker and O. Wilts* (2001, eds) *Handbuch des Friesischen. Handbook of Frisian Studies*. Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
- Nielsen, H.F. (2005) *Old English and the Continental Germanic Languages*. Second edition. Institut für Sprachwissenschaft, Innsbruck. [First edition 1981.]
- Versloot, A.P. (2005) *Why Old Frisian is still quite old*. *Folia Linguistica Historica*, XXV/1-2, 253-298.
- Versloot, A.P. (2008) *Mechanisms of Language Change. Vowel Reduction in 15th Century West Frisian*. Dissertation, University of Groningen.
- Visser, W. (1997) *The Syllable in Frisian*. Dissertation, Free University, Amsterdam. HAG, The Hague.

Volkert F. Faltings (2010) Etymologisches Wörterbuch der Friesischen Adjektiva

Berlin-New York: Walter de Gruyter GmbH

Anne Tjerk Popkema (Groningen)

Mitte 2010 erschien das *Etymologische Wörterbuch der friesischen Adjektiva* von Volkert Faltings (im Nachfolgenden: EWFA). Faltings, der seine Arbeit seinem Lehrer, dem Kieler Frisisten und Nordisten Dietrich Hofmann (1923-1998) widmete, begann mit dem EWFA in den neunziger Jahren, nachdem er festgestellt hatte, dass friesische Belege im 1993 von Heidermanns veröffentlichten *Etymologischen Wörterbuch der germanischen Primäradjektiva* fast durchgehend fehlten (Vorwort, S. VII). Das EWFA ist teilweise als eine Ergänzung aus der Sicht des Friesischen zum Heidermannsschen Wörterbuch zu betrachten, und somit lehnt sich das EWFA dieser Arbeit konzeptionell eng an (Einleitung, S. 1); von der Konzeption her ebenfalls vergleichbar ist das *Vergleichende und etymologische Wörterbuch der germanischen starken Verben* (Seebold 1970). Überdies gilt das EWFA als ein Versuch, die von der Frisistik gelassene Lücke innerhalb der germanischen etymologischen Sprachwissenschaft teilweise zu füllen. Das 2005 erschienene *Old Frisian Etymological Dictionary* (Boutkan/Siebinga) kann ja 'nur ein erster Notbehelf sein' (Vorwort, S. VIII).¹ Dem Vorwort folgt die Einleitung, in der die Konzeption sowie der Aufbau der Wörterbuchartikel erläutert werden. Sehr hilfreich ist der 'Systematische Teil' (S. 19-53), in dem Faltings, gemäß den von Heidermanns 1993 identifizierten sechs Bildungstypen, jedes im EWFA verzeichnete friesische Adjektiv nach seinem Wortbildungstyp und unter Berücksichtigung seiner Verbreitung unter den germanischen Sprachen, auflistet. Die im Wörterbuch verwendeten Abkürzungen (S. 55-64) und das Literaturverzeichnis (S. 65-99) schließen den einleitenden Teil des EWFA ab. Der Umfang des Literaturverzeichnisses (schätzungsweise 700 Publikationen) illustriert, wie umfassend Faltings Kenntnisse des Forschungsstandes der germanischen Etymologie sind, wie ausgezeichnet er sich auskennt mit sämtlichen Quellen der friesischen Mundarten und wie stark untermauert seine Rekonstruktionen sind. Was die frisistischen

1 Das OFED wurde mehrfach kritisch besprochen, vgl. z.B.: Seebold in *Us Wurk* 54 (2005), S. 202-205; Liberman in *Trefwoord* (2006) (<http://www.fryske-akademy.nl/nl/fryske-akademy/utjeften/trefwoord/jaargang-2006/old-frisian-etymological-dictionary/>); Popkema in *Amsterdamer Beiträge zur älteren Germanistik* 63 (2007), S. 291-296

Publikationen betrifft, scheint die Orientierung übrigens stärker auf dem ‚deutschen‘ als auf dem ‚niederländischen‘ Zweig der Frisistik gelegen zu haben: Sprachquellen wie Wörterbücher und Editionen zum Nordfriesischen sind bis zum Jahre 2009 berücksichtigt, während die modernen (d.h. nach 2000 erschienen) Publikationen zum Westfriesischen sich auf die etymologischen Aufsätze des Kieler Professors Jarich Hoekstra beschränken. Auch wenn sich dies aus der persönlichen Situation des Verfassers leicht erklären lässt, hat es wohl dazu geführt, dass mehrere moderne Wörterbücher und Texteditionen zum Mittel- und Neuwestfriesischen unberücksichtigt geblieben sind. Ich erwähne: das *Eilander wezzenbúek / Woordenboek van het Schiermonnikoogs* (Dyk/Visser 2002; Faltings verwendete für das Schiermonnikoogsch die knappe *Wezzenlist fan it Schiermonnikoogs* (Fokkema 1968)), *De Burmania-sprekwurden* (Van der Kuip 2003 (Diss.); Faltings verwendete *De sprekwurden fen Burmania (1614)* (Brouwer/Sipma 1940)) sowie *Frysk fan 1550 oant 1801. Oanfollings* (Breuker 2008: Eine Edition bisher noch unveröffentlichten frühneuwestfriesischen Sprachmaterials) und letztlich das vierbändige *Etymologisch Woordenboek van het Nederlands* (Philippa e.a. 2003-2009), das ebenfalls zahlreiche alt-, mittel- und neuwestfriesische Formen bei den Etymologisierungen anführt. Auffallend ist übrigens, dass ebenfalls das 2006 von Sjölin herausgegebene *Etymologische Handwörterbuch des Festlandnordfriesischen* weder im Vorwort noch im Literaturverzeichnis erwähnt wird. Im Vorwort (S. VII) erwähnt Faltings noch, dass er leider das *Altfriesische Handwörterbuch* (Hofmann/Popkema 2008) nur in Einzelfällen heranziehen konnte, weil es erst nach Fertigstellung des Druckmanuskripts erschien. Es ist jedoch fraglich, ob diese Quellen zu neuen Einsichten oder sogar neuen Lemmata geführt hätten. Vermutlich kaum. Auch wenn Faltings sich nicht immer der neusten Publikationen hinsichtlich des Mittel- und Neuwestfriesischen bedient hat, überzeugen doch seine Rekonstruktionen, und es lassen sich nur mit viel Mühe Lücken (und wenn, dann lediglich Hapaxe oder Adjektiva aus schlecht erschlossenen Quellen, siehe unten) auffinden. Seine weitläufige Dokumentation ist also umfassend genug.

Nach den einleitenden Abschnitten folgt der Hauptgegenstand des EWFA: der Wörterbuchtext. Es wird hier ein relativ kurzes, jedoch exemplarisches Lemma geboten, damit dem Leser ein Eindruck der Wörterbuchartikel und des vom EWFA Gebotenen, vermittelt wird:

Hm 321 **īd(a)la-** (*ei-?*) ‘wirkungslos’ *V/K? (§ 15, 116)

F AFR aofr. *īdle* adv. ‘leichtfertig’ (R₁)
 awfr. *īdel* ‘töricht, nichtig’ (D)

- INF frühfa. *idjel*, *ydjel* 'rein, lauter' (ca. a. 1600, Kat. 65, 69)
- FNF ält. ngos. *iddel* 'lauter' (ca. a. 1745, JG 195)
str. *iddel* 'rein, lauter' (ca. a. 1600, Kat. 65, 69)
- OFR wang. *iidel* 'eitel, lauter' (FA 1,95, HEN 269)
- WFR frühnwfr. *ijdel* /-i:-/ 'ijdel, ledig, nietig; gering' (GJ 222)
nwfr. *idel* 'onoverdacht, oppervlakkig, betekenisloos;
hol, leeg; ongebruikt; vergankelijk, vluchtig; lichtzinnig,
pronk-ziek' (WFT 9,187)
hind. *idel* 'ijdel' (GB 77)
schierm. *ydel* 'ijdel' (DF 51)
- nassjō-** AFR *īdelnisse* (*īdelnese*) f. 'Eitelkeit, Nichtigkeit' (D [Ahlsson], J, Ro [Ahlsson]), WFR nwfr. *idelens* 'zinloosheid, nietswaardigheid; lichtzinnigheid, wuftheid; eigenwaan, hoogmoed; pronkzucht' (WFT 9,187f.); vgl. Ahlsson 112.
- haidu-** WFR nwfr. *idelheid* 'zinloosheid, nietswaardigheid; lichtzinnigheid, wuftheid; eigenwaan, hoogmoed; pronkzucht' (WFT 9,187f.)
- ōja-** WFR nwfr. *idelje* swv. 'verijdelen, doen mislukken' (WFT 9,188)
- Bel** Westgerm.: E ae. *īdel*, S as. *īdal*, N anl.. *īdel*, D ahd. *ītal*.
- Germ** Ob und inwieweit mnd. *īdel* 'eitel, tōricht, leer und/oder mnl. *īdel* 'eitel, vergeblich' auf die fries. (insbesondere neufries.) Formen eingewirkt haben, bleibt unklar: sonst PFR **īdel*.
- Idg** Zu der Verbalwurzel idg. **ei-* 'gehen'? Oder altes Kompositum mit dem pronominalen Element idg. **ī-* im Vorderglied? Vgl. dazu resümierend Heidermanns (Hm 321).
- Lit** Delbrück 1907: 136; Falk/Torp 1909: 3; Franck/van Wijk 1949: 272; Pokorny 1959: 12; de Vries 1992: 277; Kluge/Seebold 2002: 237; Boutkan/Siebenga 2005: 191.

Eine kurze Erörterung: Die Kopfzeile zeigt die entsprechende Seite im Heidermannsschen Wörterbuch sowie seine germanische Rekonstruktion. Es folgen eine sehr knappe Bedeutungsangabe, Angaben zum Bildungstyp (in diesem Fall gibt es nach Faltings offenbar zwei Bildungsmöglichkeiten, entweder mit anlautendem *ī-* oder *ei-*). Schließlich wird auf den entsprechenden Abschnitt des Systematischen Teils verwiesen (wegen der beiden Bildungsmöglichkeiten ist in diesem Fall ebenfalls auf zwei verschiedene Abschnitte verwiesen worden). Es folgt, unmittelbar nach der Kopfzeile, der 'friesische Teil', in dem sämtliche friesischen Varianten des Hauptstichwortes erwähnt und zeitlich sowie dialektgeogra-

phisch klassifiziert werden. Faltings erwähnt für jede friesische Mundart die Quelle oder das Wörterbuch, der bzw. dem er die Bedeutungsangaben entnommen hat. Dem 'friesischen' Abschnitt folgen Informationen zu den überlieferten Adjektivableitungen. Schließlich folgt ein 'germanischer' Teil, der Kognaten aus den übrigen germanischen Sprachen sowie Kommentare zu den germanischen und indogermanischen Rekonstruktionen bietet. In diesen Kommentaren zeigt sich auch, 'inwieweit der Autor sich den Etymologien der zitierten Abhandlungen anschließt' (Einleitung, S. 17). Die letzten Zeilen enthalten zum Lemma relevante Literaturhinweise. Das EWFA schließt mit mehreren Indices. Im ersten Index (S. 627-631) sind die in den Kopfzeilen der Wörterbuchartikel erwähnten germanischen Rekonstruktionen verzeichnet; der Gesamtzahl dieser Hinweise kann man entnehmen, dass das EWFA ungefähr 400 Hauptlemmata zählt. Die übrigen Indices (S. 632-690) sind den 26 (!) im EWFA berücksichtigten alt- und neufriesischen Mundarten gewidmet; gerade weil diese so zahlreich sind, wäre es dem Benutzer übrigens eine Hilfe gewesen, wenn im oberen Seitenrand des Indexteils die betreffende Mundart erwähnt worden wäre. Übrigens weicht Faltings mit seiner impliziten Periodisierung des Westfriesischen von der gängigen ab, indem er Index 6.1 mit der Überschrift "Frühneuwestfriesisch (ca. a. 1550-1665)" versieht (wobei 1665 wohl in Beziehung zum Todesjahre Gysbert Japix (1666) zu bringen ist) und Index 6.2 lediglich als "Neuwestfriesisch" (implizit also: 1665-heute) bezeichnet; als Periode des Frühneuwestfriesischen – gelegentlich auch als Mittelfriesisch bezeichnet – gilt traditionell 1550-1800. Das EWFA bedeutet für die etymologische Forschung des Friesischen einen unermesslichen Schritt vorwärts. Für seine Riesenleistung gebührt Faltings seitens der Frisistik großer Dank, und es ist sehr zu hoffen, dass die Institute der Frisistik sich zu weiterer etymologischer Erforschung des Friesischen herausgefordert fühlen – es würde ihre Position innerhalb der germanischen Sprachwissenschaften beträchtlich verstärken. Diese Besprechung schließt mit einigen Ergänzungen zum Bestand der im EWFA verzeichneten Primäradjektiva. Die Angaben sollten keineswegs als Illustration vermeintlicher Unvollständigkeit interpretiert werden; sie sollen lediglich Andere ermuntern, sich mit der Etymologie des Friesischen zu beschäftigen. Das, so meine ich, ist völlig im Sinne des EWFA.

- afr. *fāle²* (oder *fal*?) 'schrecklich': Nur einmal, in einem altwestfriesischen Amtseid (Handschrift J) erhaltenes Adjektiv (*hit ne se datter mede een grate fale faede mede byfalla mueghe*, es sei denn, es könne

2 Die Adjektiva werden hier in der Form mit der sie im *Altfriesischen Handwörterbuch* als Hauptstichwort erscheinen, aufgelistet.

dadurch eine heftige, schreckliche Fehde ausbrechen' (Buma/Ebel (1977), S. 630-631)). Buma (1996) s.v. *fāle* knüpft an ae. *ælfæle* 'verderblich, schrecklich', an. *fæla* 'erschrecken', *fælinn* 'furchtsam', mhd. mnl. *vālant* 'Teufel' an. Nicht in Heidermanns (1993).

- afr. *krol* 'mit krausem Haar': Zweimal (auch als *krul*) belegt im Altwestfriesischen, jedoch lediglich attributiv zu Personennamen: *crulla Douwa* (O I, nr. 149) und *krolle Gerryt brouwer* (SnR 3871). Möglicherweise aus dem Mnd. oder Mnl. entlehnt. Nicht in Heidermanns (1993).
- afr. *kūth* 'bekannt': Häufig (ebenfalls in Komposita) belegtes Adjektiv, sowohl in altwest- als auch in altostfriesischen Quellen. Zu der Etymologie vgl. Boutkan/Siebinga (2005) s.v. *-kanna*. Nicht in Heidermanns (1993).
- afr. *lē³* 'leer': Nur einmal belegt, in einer jungen Kopie (17. Jh.) einer altwestfriesischen Urkunde d.J. 1464 (O II 62), wo es bezüglich der Kompensation nach einer Erschlagung heißt: *so sal hy hem deer leer in halda* 'so soll er sich davon fern halten'. Falls es sich hier um eine Entlehnung aus dem Mhd. handelt, so ist das Wort wohl über das Mnd. (vgl. Lasch/Borchling (1928-) s.v. *lere*) ins Altwestfriesische gelangt. Vgl. Heidermanns (1993) s.v. *læzi*.
- afr. *lonk* (Bedeutung unklar): Nur einmal, als Teil eines Epithetons zu einem Personennamen, belegt: *Dowe Gosse zin lonck omme tuut* (afr. *tūt(e)* ist pej. für Kopf oder Mund, etwa 'Schnauze'). Vielleicht zu (östl.) mnl. *lonke, lunke, vlek, smet; klodder, rochel* (vgl. Verdam (1932), s.v. *lonke*). Weil im Neuwestfriesischen die adjektivische Konstruktion vom Typ *smoarch om 'e mûle, read om 'e holle, smel om 'e kop, skjin om 'e noas* (vgl. Hoekstra (2003) sehr geläufig ist, wäre in diesem Fall wohl an ein Adjektiv afr. **lunk, lonk* zu denken, etwa mit der Bedeutung 'schmutzig' oder 'geifernd'. Anknüpfung an mnl., nnl. *lonken* 'äugeln' ist formal möglich, jedoch aus semantischen Gründen nicht überzeugend; siehe auch Popkema [2005]. Nicht in Heidermanns (1993).
- afr. *rā* 'vermögend, begütert': im sog. Westerlauwerschen Sendrecht belegt, in den Handschriften J und U, wo es heißt (gemäß J): *alsoe ra ende alsoe rike* 'so begütert und so reich' (Buma/Ebel (1977), S. 180-181). Buma (1996) s.v. *rā* knüpft an mnl. *gerāde* (Adv), *gerat*, mhd. *gerat* 'schnell, rasch' an, mit dem auch nwfr. *rêd* 'schnell, rasch' zusammenhängt. Das EWFA verzeichnet zwar nwfr. *rêd* s.v. *-hrāpa-* 'schnell, flink', bietet jedoch afr. *rā* bei diesem Lemma nicht. Zurecht, meines Erachtens, weil eine solche Verknüpfung, wie sie also Buma (1996) zu machen scheint, seman-

3 Versehentlich wurde im Altfriesischen Handwörterbuch der Superlativ allerlêrest 'allergeringst' als Derivation von *lêr* angesetzt; die Form ist jedoch als Derivation von *lêrest* (unregelm. Superl. zu *lîtik*) zu betrachten.

tische Schwierigkeiten bilden würde: eine Bedeutung ‚schnell, rasch‘ o. ä. würde bei diesem altwestfriesischen Beleg keinen Sinn ergeben. Es lässt sich, soweit ich weiß, in keiner der germanischen Sprachen ein Kognat mit einer der altfriesischen Fundstelle entsprechenden Bedeutung nachweisen. Nicht in Heidermanns (1993).

- afr. *brūk⁴ 'brauchbar': nur in der Derivation *unbrūk* zweimal im Altwestfriesischen belegt, in der Kollokation: (einem etwas) *unbrūk makia* 'unbrauchbar machen' (SnR 3748 und 4451). Vgl. Heidermanns (1993) s.v. *brūki*.

In den Ergänzungen erwähnte Literatur und Quellen:

Altfriesisches Handwörterbuch: D. Hofmann/A.T. Popkema, *Altfriesisches Handwörterbuch*. Heidelberg (2008).

Buma (1996): W.J. Buma, *Vollständiges Wörterbuch zum westerlauwerschen Jus Municipale Frisonum*. Ljouwert.

Buma/Ebel (1977): W.J. Buma/W. Ebel (Hgg.), *Westerlauwersches Recht 1. Jus Municipale Frisonum* (2 Bände). Göttingen (*Altfriesische Rechtsquellen* 6/1-2).

Boutkan/Siebinga (2005): D. Boutkan/S.M. Siebinga, *Old Frisian Etymological Dictionary*. Leiden/Boston (*Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series* 1).

Heidermanns (1993): F. Heidermanns, *Etymologisches Wörterbuch der germanischen Primäradjektive*. Berlin/New York (*Studia Linguistica Germanica* 33).

Hoekstra (2003): J. Hoekstra, 'Read om 'e holle en andere A[^]P[^]ADP-Verbindungen in het Fries', in: *Taal en Tongval* 15/16 (2002-2003), S. 123-142.

Lasch/Borchling (1928-): A. Lasch/C. Borchling e.a., *Mittelniederdeutsches Handwörterbuch*. Hamburg.

O I: P. Sipma (Hg.), *Oudfriesche Oorkonden 1. 's-Gravenhage* (1927) (*Oudfriesche Taal- en Rechtsbronnen* 1).

O II: P. Sipma (Hg.), *Oudfriesche Oorkonden 2. 's-Gravenhage* (1933) (*Oudfriesche Taal- en Rechtsbronnen* 2).

Popkema [2005]: A.T. Popkema, 'Fan slokkerts, omkoalen en Douwe Lonk om 'e toet. Bynammen yn de Aldfryske boarnen'. Unveröffentlichter, während des 17. Frysk Filologekongresses (am 15. Dez. 2005 in Leeuwarden) gehaltener Vortrag; abrufbar über: http://rug.academia.edu/AnnePopkema/Talks/45099/Fan_slokkerts_omkoalen_en_Douwe_lonk_om_e_toet._Bynammen_yn_de_Aldfryske_boarnen [Stand: Sep. 2011].

SnR: M. Oosterhout (Hg.), *Snitser Recesboeken 1490-1517*. Assen (1960).

Verdam(1932):J.Verdam,*MiddelnederlandschHandwoordenboek.*'s-Gravenhage.

4 Versehentlich wurde im Altfriesischen Handwörterbuch s.v. *brūk* ein Verweis auf das Adjektiv *unbrūk* aufgenommen; dieser ist zu tilgen. Das Altfriesische Handwörterbuch sollte dafür um einen neuen (Verweis)Eintrag: "-brūk Nur in *unbrūk*" ergänzt werden.